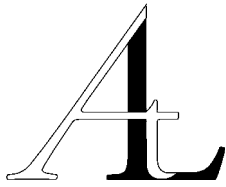

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 24

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 24

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2022

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turiny (Contents)

Straipsniai (Articles)

Paulius V. Subačius

Tekstas kaip gyvatvorė o 9

Simon Fries

Über die Variation *būtų - būt* und
mūsų, jūsų - mūs, jūs bei Christian Donelaitis o 27

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje:
XVIII a. pradžios diskursas o 57

Birutė Kabašinskaitė

Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos raštijos sandūros
1863, 1865 m. reformatų religinės didaktikos knygelėse o 103

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846-ųjų *Pasakų Fedro* rankraščio ir spaudinio ortografija o 131

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus marginalijos
Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikoje* (1901) o 187

Beata Bednarek

„Witaj, Ojczyzno!” – akcenty litewskie w lirykach
Franciszka Dionizego Książnina zawartych w Rękopisie Puławskim o 217

Publikacijos (Publications)

Sondra Rankelienė

Teodoro Narbuto asmeninės bibliotekos fragmentas
Vilniaus universiteto bibliotekoje: nuosavybės ženklai, viršeliai
ir marginalijos kaip savininko asmenybės bruožų atskleidimo įrankis o 239

Reda Griškaitė

Motiejaus Valančiaus sudarytas retų lietuviškų knygų sąrašas o 319

Recenzijos (Reviews)

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Tomasz Kamusella, *Words in Space and Time.*

Historical Atlas of Language Politics in Modern Central Europe, 2021 ○ 365

Rima Cicėnienė

Recenzuojama: Ilja Lemeškinas = Il'ja Lemeškin, *Pranciškaus Skorinos*

portretas 1522–2022 = Portrait de Francisk Skorina 1522–2022, 2022 ○ 373

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius*
lietuvių literatūros kanone (1883–1940), 2021 ○ 385

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Dalia Jakaitė (sud., įv. str. ir koment.)

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika, 2020 ○ 391

Jolita Mulevičiūtė

Recenzuojama: Diana Streikuvienė (sud., tekstų autorė)

Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas =

Jan Kazimierz Wilczyński. The Vilnius Album, 2021 ○ 399

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Roma Bončkutė

Konferencija „Jaunsvirlaukio akademija“, skirta S. Daukanto

229-osioms gimimo metinėms: Jelgava ir Jaunsvirlaukis ○ 409

Birutė Kabašinskaitė

Vilniaus universitetas

Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos raštijos sandūros 1863, 1865 m. reformatų religinės didaktikos knygelėse¹

1. XIX A. KALVINISTŲ RELIGINĖS DIDAKTIKOS KNYGOS. XIX a. lietuvių raštijoje labai ryškų pėdsaką paliko žemaičių krašto žmonės. Tuo metu tam tikras kultūrinis sujudimas vyko ir kituose Lietuvos regionuose. Rytų Aukštaitijos žemėse suintensyvėjo sunkų religinės netolerancijos amžių išgyvenusių Kalvino pasekėjų veikla. Reikšmingiausi XIX a. veikėjai, susiję su lietuvių raštija, – Mykolas Cerauskas ir trys tėvų bei sūnų poros: Kazimieras Kristupas bei Edvardas Jokūbas Daukšos, Samuelis bei Karolis Nerlichai, Aleksandras Rapolas bei Albertas Konstantinas Močiulskiai². Tiesa, dalies reikšmingų darbų nepavyko publikuoti – neišspausdintos mokytojo Kazimiero Kristupo Daukšos ir jo sūnaus Edvardo Jokūbo Daukšos lietuvių kalbos gramatikos bei žodynas, to paties sūnaus Edvardo poezijos bandymai; neišliko rankraštinė Karolio Nerlichio gramatika; kai kurių veikalų leidyba smarkiai vėlavo: 1819 m. Samuelio Nerlichio parengtas giesmynas išspausdintas tik 1845 m.

Be pakartotinai perspausdintų parankinių reformatų tekstų – Naujojo Testamento, giesmyno, katekizmo, postilės³, XIX a. pasirodė religinės didaktikos leidinių. Originalią tokio žanro knygelę (pamokslą) parengė Mykolas Cerauskas (*Kozonis padekawonies*, 1803), o 1863 m. pasirodė keturi taip pat nedidelės apimties leidinukai – tikėjimo tiesų apmąstymai bei vaizdeliai jaunuomenei, kuriuos, mūsų bibliografų,

1 Už patarimus ir konsultacijas labai dėkoju Genovaitei Kačiuškienei bei Giedriui Subačiui.

2 Jų veikalus tyrė Subačius 1992, 56–69; Smetona 2004; Prašmantaitė 1995, 196–197; 200–202; Kabašinskaitė 2019a, 145tt.; Kabašinskaitė 2019b, 195–200.

3 *Naujas Testamentas*, 1844 (toliau – Bt²) – be esminių pakeitimų perspausdintas 1701 m. *Naujasis Testamentas* (Bt¹); *Kancyonolas*,

1845 – papildytas, redaguotas 1781 m. *Kancyonolas*; *Trumpas katechizmas*, 1861 – kiek paredaguotas Cerausko katekizmo variantas (žr. Kabašinskaitė 2019a, 157t.); postilė *Summa arba Trumpas išguldymas Ewangeliu šwentu*, 1863 – paredaguotas 1781 m. variantas, o jų pirminis tekstas – 1653-ųjų *Knygos nobažnystės* (KN) antroji knyga (Zinkevičius 1990, 115t.).

istorikų teigimu⁴, parengė Žemaitijos superintendantas Aleksandras Rapolas Močiulskis⁵: *Atsiminimas da geroje adijnoje* (toliau – *Atsiminimas, A*); *Nusidawimas biedna Joniuka* (*Nusidawimas, N*); *Prisiwertimas grieszna žmogaus ing Diewą* (*Prisiwertimas, Pr*); *Wartojmas arba meginimas patis sawę* (*Wartojmas, W*). Jokūbo Kregždės manymu, šie veikalėliai, kaip ir 1865 m. išspausdintas *Gromata Naszlaitela ing sawa miela Iszganitoja* (toliau – *Gromata, Gr*), buvo parengti norint atsverti katalikiškas, antiprotestantiškas Motiejaus Valančiaus knygeles prastuomenei⁶. Tiesa, žymiausios Valančiaus knygelės vaikams ar suaugusiems radosi po 1863 m., iki tų metų buvo išleisti jo katalikų katechezei skirti ar kitokio tipo leidiniai⁷. Taigi minėtos reformatų knygelės galėjo būti inspiruotos ne konkurencijos, o pačios Lietuvos kalvinistų bažnyčios atsigręžimo į žemiausią, vargingiausią visuomenės sluoksnį; kaip rodo ir Arūno Baublio tyrimai⁸, būtent taip kryo jos švietimo politika, būtent čia ji matė galimybę išlikti.

Šio straipsnio tikslas – remiantis rašybos bei kalbos ypatumais persvarstyti minėtų 1863 ir 1865 m. parengtų veikalėlių autorystės ir lietuviškų šaltinių klausimą.

2. VEIKALŲ ŠALTINIAI. PERIMTŲJŲ TEKSTŲ REDAGAVIMAS. Visi penki Močiulskiui priskiriami leidiniai išspausdinti Eislėbene, o antraštiniame puslapyje nurodyta Ryga (cenzūravimo vieta)⁹. Jie nedidelės apimties, panašus jų antraštinių lapų apipavidalinimas – po pavadinimo įdėta citata iš Šventojo Rašto, kitoje lapo pusėje visose knygose įrašyta spausdinimo vieta ir spaustuvė („*Druck von Fr. Klöppel*“ arba „*Druk Fr. Kloeppela*“) bei nuoroda, jog leista cenzūros Rygoje (tiesa, *Gromatoje* cenzūros įrašo nėra). Šiek tiek skiriasi šalia cenzūros įrašo nurodyta data (*Atsiminime, Nusidawime, Prisiwertime* – 1863 m. sausio 30 d., o *Wartojme* – gegužės 10 d.) bei šio puslapio kalbos: *Prisiwertime* išspausdinta lenkų kalba, o likusiuose leidiniuose – vokiečių.

Veikalėlių šaltiniai nėra žinomi. Tai galėtų būti ir originalūs kūriniai, parašyti kunigams būdingu stiliumi, juose cituojama Biblija, įdėta giesmių. Vis dėlto knygų grafika, ypač *Nusiminimo* ir *Atsiminimo* viršelių paveikslėliai-iliustracijos, atspindintys

4 Biržiška 1990, 430; LB II 2 818; Kregždė 1978, 122; Navickienė 2010, 104, 187, 229. Adalbertas Bezenbergeris teigė, kad Močiulskio sūnus jam minėjęs, jog tėvas parengė *Atsiminimas da geroje adijnoje, Nusidawimas biedna Joniuka* bei *Wartojmas arba meginimas patis sawę*. Tuo remdamasis Vaclovas Biržiška šiam autoriui priskyrė ir kitas tuo pat metu bei toje pačioje vietoje išleistas knygeles.

5 Apie jį žr. Biržiška 1990, 429t.; Kregždė 1978, 120–122; Zinkevičius 1990, 116; Gudliauskienė 2014; Šernas 2015. Žemaitijos distrikto superintendantas Močiulskis (1790–1866) gimė Švobiškyje, studijavo Marburge, Karaliaučiuje, vėliau tarnavo kunigu Kelmėje, Deltuvoje, Kėdainiuose, galiausiai ilgesnį laiką Biržuose.

6 Kregždė 1978, 122.

7 Pvz.: *Pamokims apej sakramentą dirmašones* 1850; *Žinia kaip atlikti spawiednę* 1852; *Giwnimas Szwencziauses Marios Panos* 1855; *Žiwatas Jezaus Kristaus Wieszpaties musu* 1853; *Žiwataj szwėtuju* 1858; *Tamosziaus isz Kempis. Apej sekima Jezaus Kristaus* 1852; *Žemajtiu Wiskupiste* 1848; *Apej brostwą blaiwistes arba nusiturieima* 1858.

8 Baublys 2017, 55t., 59t.

9 Rygoje, viename iš didžiausių Rusijos imperijos knygų rinkos centrų, buvo cenzūruojama ypač daug leidinių. Navickienė teigia (2010, 104), kad Močiulskis buvo nusprendęs pasinaudoti Rygos spaustuvininkų paslaugomis. Vis dėlto leidiniai išleisti Vokietijoje. Kokios aplinkybės lėmė šį sprendimą, nėra išaiškinta.

Moczia, Moczia, mums reyke turet
Bibliją szw.

1 pav. *Atsiminimo* paveikslėlis priekiniame minkštajame viršelyje;
VUB: Lr 1275

105 Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos
raštinės sandūros 1863, 1865 m.
reformatų religinės didaktikos
knygelėse

scenas iš publikuotų pasakojimų, filologą kreipia į svetimkalbių šaltinių paieškas. *Atsiminimo* viršelyje pavaizduoto vaiko rankoje matyti lapelis su vokišku užrašu: „Wo keine Bibel ist im Haus, da siehst's gar öd' und traurig aus“ (žr. 1 pav.). Tai nuoroda į tekste panaudotos giesmės tekstą, taigi bent dalies knygelių šaltiniai veikiausiai buvo vokiški. Tolesnės šaltinių paieškos leido patikslinti visų veikaluose panaudotų giesmių bei Biblijos citatų šaltinius. *Atsiminimo*, *Nusidavimo* ir *Gromatos* pagrindinio prozinio teksto šaltiniai galėjo būti keli vokiški ar lenkiški pasakojimai, perimti iš skaitinių knygų mokykloms, kurių XIX a. Vokietijoje bei Lenkijoje išleista nemažai.

Prisiwertimo vertimo šaltinis galėtų būti lenkiškas tekstas. Šią mintį inspiruoja viename iš knygos egzempliorių¹⁰ prieš galinį viršelį įdėtas paveikslėlis-iliustracija, vaizduojanti Jėzų, nukryžiuotą ant kryžiaus, ir šalia suklypusią motiną Mariją. Paveikslėlio apačioje įrašyti lenkiški žodžiai: „To Ja dla ciebie uczynilem! A ty, co czynisz dla Mnie?!“ (žr. 2 pav.). Kituose egzemplioriuose¹¹ toks pat paveikslėlis, funkcionuojantis kaip frontispisas, yra su lietuviškais žodžiais: „Taj Asz padariau del tawes! O tu kuogi darej del Manes?!“ (žr. 3 pav.). Taigi visai įmanoma, kad pirmojo egzemplioriaus paveikslėlis galėjo būti tiesiogiai perimtas iš lenkiško prototipo. Tiesa, šios iliustracijos spaustuvėje galėjo funkcionuoti kaip standartiniai, bet kokiai protestantiškai knygai pridedami priedai. Prielaidos apie specialiai šiam leidiniui sukurtą iliustraciją naudai gal galėtų byloti panaši grafinė stilistika ir faktas, kad kai kurios šalia lenkiškų ar lietuviškų žodžių pateiktos Naujojo Testamento nuorodos (Gal 6,14, Gal 2,20, Fil 1,21) buvo paminėtos bei perfrazuotos ir *Prisiwertimo* tekste (*Pr* 29)¹², o pati paveikslėlio atspindima mintis atrodo gana glaudžiai susijusi su pagrindiniu knygos tikslu – raginimu atsiversti. Vis dėlto tenka pripažinti, kad visiško aiškumo čia nėra.

2.1. BIBLIJOS CITATŲ ŠALTINIAI. Išanalizavus Biblijos citatas, esančias minėtuose Močiulskiui priskiriamuose veikalėliuose, matyti, kad naudotasi skirtingais Naujojo ir Senojo Testamento vertimais.

2.1.1. Cituojant NT (tokių citatų daugiausia *Wartojme*¹³, o *Gromatoje* jų labai maža, cituota netiksliai, perfrazuojant) remtasi 1701 m. bendru Lietuvos kalvinistų ir Mažosios Lietuvos liuteronų darbu, vadinamuoju *Samuelio Bitnerio Nauju Testamentu* (*Bt*¹ arba beveik identišku pakartotiniu 1844-ųjų jo leidimu¹⁴ *Bt*²).

¹⁰ Tai LNMMB egzempliorius (sign.: LC390178/1863), įtrauktas į www.epavel-das.lt bazę.

¹¹ Tai Britų bibliotekoje (angl. *The British Library*) saugomas egzempliorius (sing.: BLL01001900611), suskaitmenintas kaip *Google'io* knyga, LNMMB egzempliorius (sign.: A6/863) ir LMAVB egzempliorius (sign.: LK-19/167).

¹² Paveikslėlių viršuje pateiktos kitos nuorodos iš Senojo ir Naujojo Testamento *Prisiwertimo* tekste nebuvo panaudotos.

¹³ *Wartojme* gana žymią vietą (ketvirtadalį teksto puslapių neįskaičiavus giesmių priedo) užima iš 72 ilgesnių ar trumpesnių NT citatų sudarytas kompiliuotas ištisinis tekstas (*W* 5–10).

¹⁴ Leidimai tesiskyrė eilučių laužymu, smulkios rašybos klaidomis ar pataisomis, kablelių grafika, apipavidalinimo sprendimais. Kadangi Močiulskiui priskiriamų knygelių rengėjai NT citatų rašybą smarkokai redagavo, nustatyti, kuriuo leidimu jie rėmėsi, faktiškai neįmanoma.

Izai 53, 5. - Piotr. 1.18.19. - Jan. 13, 34.35. - 1 Jan. 3, 16.

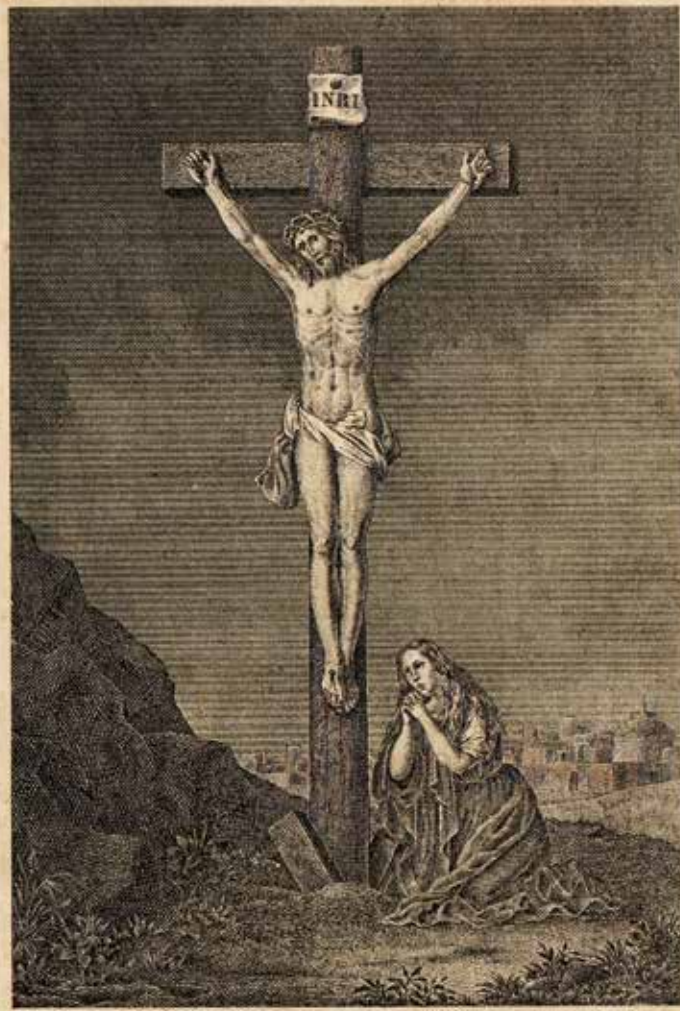
Galat. 6, 14. - 2, 20. - Filipp. 1, 21.

**To Ja dla ciebie uczynilem!
A ty, co czynisz dla Mnie?!**

2 pav. *Prisiwertimo* paveikslėlis-iliustracija, įdėta prieš galinį viršelį;
LNMMB: LC390178/1863

107 Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos
raštinės sandūros 1863, 1865 m.
reformatų religinės didaktikos
knygelėse

Jezaj. 53, 5. - 1 Petr. 1, 18, 19. - Jon. 13, 34, 35. - 1 Jon. 3, 16.

Galat. 6, 14. - 2, 20. - Pilipp. 1, 21.

**Taj Asz padariau del taves!
O tu kuogi darej del Manes?!**

3 pav. *Prisiwertimo* paveikslėlis, funkcionuojantis kaip frontispisas;
LNMMB: A6/863

Kad cituota iš Bitnerio NT, ne iš Mažosios Lietuvos Biblijos vertimų, rodo tekstų palyginimas, plg. Jok 2,14:

W 5	Bt ¹ 393	Bt ² 573	Bb1735 337
Kas gėl̄bs, brolei mano, iey kas sako, jog tur wiera, o darbu ne tur? argu gal wiera iszganit?	Kas gėl̄bs / brolei mano / jey kas fá- ko / jog tur wiera / o darbũ ne tur? argu gál wiera išganijt?	Kas gėl̄bs, brolei mano, jey kas fáko, jog tur wiera, o darbũ ne tur? argu gál wiera išganijt?	Ką maczjij', mieli brolei, jéy kas fákos, tikkėjimá turrís, o taczau ne tur darbũ? bau ir gal tikké- jimas jĩ išgannyti?

1 lentelė. Jok 2,14 teksto palyginimas (leksikos skirtumai paryškinti)

2.1.1.1. NT citatose rašyba supaprastinta, priartinta prie įprastesnės to meto kalvinistų spaudiniam¹⁵. Visose tirtose knygelėse atsisakyta dalies diakritikų (kirčio ženklų, kartais nosinių ženklų¹⁶), pvz.: *gėl̄bs* Bt¹ 393 → *gėl̄bs* W 5; *darbũ* Bt¹ 393 → *darbu* W 5; *ne gál* Bt¹ 158 → *ne gal* N 10; *manes* Bt¹ 17 → *manes* W 6, *numirė* Bt¹ 332 → *numire* Pr 14.

Atsisakyta ir kitų ML knygoje vartotų specifiskesnių grafemų: neperimta grafema <è>, <ũ>, dažnokai atsisakyta <y> ar <ij>, žyminčios [ĩ]:

Keitimai	Pavyzdžiai
<è> → <e>	<i>regėjau</i> Bt ¹ 440 → <i>regejau</i> N 15; <i>Wěl</i> Bt ¹ 24 → <i>Wel</i> A 1
<ũ> → <uo>	<i>kraujũse</i> Bt ¹ 425 → <i>kraujuose</i> N 1
<ij> (ar <y>) → <i>	<i>wijrui</i> Bt ¹ 440 → <i>wiruj</i> N 16; <i>padarijs</i> Bt ¹ 355 → <i>padaris</i> A 14

2 lentelė. Specifiškesnių ML grafemų keitimai

Sekant to meto lenkų ortografijos madomis, jau labai paplitusiomis ir lietuviškuose tekstuose Lietuvoje, grafema <j> vartota antrajam dvibalsių sandui žymėti: *wijrui* Bt¹ 440 → *wiruj* N 16; *Sunui* Bt¹ 160 → *Sunuj* W 5; *geray* Bt¹ 108 → *geraj* W 8; *jeyb* Bt¹ 366 → *jejb* Pr 14¹⁷.

Taikytasi ir prie Lietuvai (tradiciniam jos variantui) bei kalvinistų raštijai įprastesnės rašybos (žr. 3 lentelę), tačiau tokie keitimai daryti nenuosekliai, tik kartkartėmis.

15 Čia tam tikrą įtaką turėjo ir aplinkybė, kad tirti veikalai išspausdinti kitu, paprastesniu, šrifto stiliumi – nebe gotikiniu stiliumi, o antikva. Šrifto stiliaus keitimas lėmė tai, kad nebevertota <ł>, <ł̄>, <ż>, <ż̄>, juos kalvinistų tekstuose atitiko <s>, <sz>, <z>, <ż̄>; nosinių raidžių diakritikai buvo nebe „šakelės“, o lankeliai (nosinės) apačioje.

16 Čia turimos galvoje grafemos <ę>, <ą>. Raidės <i> bei <u> XVIII–XIX a. Lietuvos raš-

tijai apskritai nebuvo būdingos (iš dalies dėl ribotų spaustuvių galimybių). Neišlaikytos jos ir visuose šiame straipsnyje tirtuose veikaluose, plg.: *ipũta* Bt¹ 363 → *ipuota* Pr 14; *dangu* Bt¹ 440 → *dangu* N 15; *kuri* Bt¹ 24 → *kuri* A 1; *Sunu* Bt¹ 160 → *Sunu* W 5.

17 Sporadiškai vietoj <y> pasitaikė ir <i>: *S5tay* Bt¹ 440 → *Sztai* N 16. Veikiausiai tai traktuotina kaip tam tikras neapsižiūrėjimas.

Keitimai	Pavyzdžiai
<e> → <ie> po <k>, <g>, <n>, <z>, <ž>, <m>	<i>tikėk</i> Bt ¹ 234 → <i>Tikiėk</i> W 5, <i>intikėjo</i> Bt ¹ 159 → <i>intikiejo</i> W 5; <i>išnešioja</i> Bt ¹ 300 → <i>isznieszoja</i> W 8; <i>fmertiėš</i> Bt ¹ 440 → <i>smierties</i> N 16; <i>Nepalikfu</i> Bt ¹ 186 → <i>niepaliksu</i> Gr 4, <i>netikėjimo</i> Bt ¹ 332 → <i>nietikieimo</i> Pr 14, <i>nėra</i> Bt ¹ 172 → <i>niera</i> Pr 14, <i>ne stowėjo</i> Bt ¹ 172 → <i>niestowejo</i> Pr 14; <i>žodžėi</i> Bt ¹ 336 → <i>žodziej</i> W 19
<e> (ar <é>) [æ], [e] → <ia>	<i>žėmėš</i> Bt ¹ 347 → <i>ziames</i> W 6, <i>atkeršijima</i> Bt ¹ 355 → <i>atkiarszijmą</i> W 7, <i>išgėtbejo</i> Bt ¹ 345 → <i>iszgiałbejo</i> Pr 14

3 lentelė. Taisymai, susiję su Lietuvai būdingesnių grafemų diegimu

Be rašmens <ie>, žyminčio [ie], vienur kitur vartota <e> (neatmestina, kad čia galėtų būti ir korektūros klaidos, kurių leidiniuose šiaip jau apstu): *liepfnòš* Bt¹ 355 → *lepnos* W 7, *šwiefijbe* Bt¹ 6(2×) → *szwesijbe* W 9(2×), *jiems* Bt¹ 366, 958 → *jems* Pr 14, W 7, *niekas* Bt¹ 336 → *nekas* W 9, *niekingais* Bt¹ 336 → *nekingais* W 9. Panašiai kartkartėmis Bitnerio <ũ> keista ne įprasta <uo>, o <o>, pvz.: *nuszlũstis* Bt¹ 440 → *nuszłostis* N 16, *Kuriũfe* Bt¹ 332 → *kuriose* Pr 14, *geidulũfe* Bt¹ 267 → *geidulose* W 6, *nafrũfe* Bt¹ 400 → *nasrose* W 7. Šie parašymai aiškintini iš katalikiškos to meto Lietuvos raštijos ateinančia ortografijos tendencija [uo] kartais žymėti grafema <o>¹⁸. Tai buvo būdinga ir žemaitiškiems, ir aukštaitiškiems XIX a. tekstams, plg. rytų aukštaitčio Mykolo Smolskio-Smalsčio knygą *Uwogos apie iżganimu duszios* (1823), kurioje grafema <uo> visiškai nėra vartojama, pvz.: *doda* 4, *polu* 11, *szitos* acc. pl. m. 47, *katros* acc. pl. m. 52. Taip pat <uo> nevartota ir Henriko Balevičiaus vertime *Kielawiedis apwaykszcziajuńczziem paminklu* (1857).

NT citatose pasitaikė ir kalbos keitimų. To meto reformatų tekstuose stengtasi paisyti tradicinio Kėdainių (arba vidurinio) rašomosios kalbos varianto normų¹⁹. Tiesa, vienas iš dažnesnių fonetinių taisymų nėra sietinas su šio varianto normomis – Bitnerio NT [o] nekirčiuotame žodžio gale koreguotas į [a]: *išbáltino* Bt¹ 425 → *iszbaltina* N 1, *Diewo* Bt¹ 440, 159 → *Diewa* N 16, W 5, *pawadino* Bt¹ 355 → *pawadina* A 14, *numitėjo* Bt¹ 336 → *numiteja* W 9. Svyravimas dėl nekirčiuoto žodžio galo *-a*, *-o* matyti daugelyje kalvinistų tekstų (ir visame viduriniame variante)²⁰, be to, *-a* būdinga

18 Kadangi daugelis kalvinistų buvo dvikalbiai, galima būtų svarstyti ir lenkiškos tarties įtaką, kai retkarčiais aiškiai neskiriama [o] ir [uo]. Painlessio pavyzdžių pasitaiko senuosiuose kalvinistų tekstuose (pvz., KN). Tačiau tokiu atveju tirtuose leidiniuose lauktume ir atvirkštinių [o] bei [uo] painiojimo atvejų, o čia fiksuoti tik vienos krypties (*uo* → *o*) koregavimo atvejai. *Prisiwertimo* pagrindiniame tekste (ne citatose iš Biblijos) pasitaikę du atvejai su [uo] (*dienuose* 13, *naujuose* [linksmibiese]

20) veikiausiai aiškintini vertėjo neapsižiūrėjimu.

19 Kėdainių, arba viduriniame, variantui, kuris remiasi Kėdainių, t. y. vakarų aukštaitčių šiauliškių pietrytinėmis šnektomis, būdingi nepakitę tautosilabiniai junginiai [an], [am], [en], [em]; kietas [l] prieš *e* tipo balsius; nosiniai garsai [a], [ę], [i], [u], kurie XVIII a. virto ilgaisiais ar pusilgiais [ā], [ē], [ī], [ū], nors tradiciškai žymėti nosinėmis.

20 Plg. Kabašinskaitė 2019b, 78tt.

daugeliui mūsų šnektų²¹. *Wartojme* kelis kartus keistas [ei] po kietojo [l]: *atléidima Bt¹ 159* → *atlaidimą W 5*, *atléide Bt¹ 335* → *atlaide W 7*, *atléiždami Bt¹ 335* → *atlaizdami W 7*. Šioje pozicijoje [ai] vyravo ir Kėdainių variante. Vienur kitur įrašytos ir daliai Kėdainių varianto tekstų bei kai kurioms rytų aukštaičių šnektoms būdingos formos su redukuotu, „išblėsusiu“ [ai], pakeitusios *Bt* formas su [ai], pvz.: *kurfai Bt¹ 332* → *kursej Pr 14*, *waikai Bt¹ 375* → *wajkej Pr 14*.

Taisymuose užčiuopiamas šioks toks pagrindinio to meto kalvinistų centro, Biržų, šnektos (šiaurės panevėžiškių rytinės dalies) įspaudas. *Wartojme* ir *Prisiwertime* fiksuotos kelios formos su rytų aukštaičiams būdingais senojo nosinio [a] bei tautosilabinio [en] pakaitalais: *grieka Bt¹ 410* → *grieku W 5*, *niekada Bt¹ 300* → *nekadu²² W 8*, *rėkiafis Bt¹ 403* → *rekiusis Pr 15*, *ten Bt¹ 24* → *tin Pr 17*. Kelias *Wartojmo* formas patrauklu būtų laikyti hipernormalizmais taikantis prie Kėdainių varianto: *ing ji Bt¹ 159* → *ing Suną W 5*, *fkundimą Bt¹ 335* → *skandimą W 7*. Tačiau tai galėjo būti ir korektūros klaidos, plg. *wartus Bt¹ 128* → *wartas W 6*. Keitimą *prapūlima Bt¹ 11* → *prapolima W 6* galima būtų aiškinti daliai rytų aukštaičių šnektų (tarp jų ir panevėžiškių) būdingo monoftongizuoto [uo] nekirčiuotoje pozicijoje teikimu. Vis dėlto tokį parašymą turbūt patikimiau sieti su anksčiau minėtos rašybos tradicijos [uo] žymėti raide <o> poveikiu. Asmeninio įvardžio forma *man* teikta su <n>: *man Bt¹ 11* → *Mañ W 5*. Minkštai tariamas šios formos [n'] būdingas daugeliui rytų aukštaičių²³. Be to, parašymas <mañ> būdingas ir daugeliui Kėdainių variantu rašytų kalvinistų tekstų XVI, XVII a., čia vartotos ir archajiškos ilgesnės formos *mani* 'man'²⁴.

Morfologinio pobūdžio keitimų pasitaikė labai retai. Kartkartėmis atsisakyta senesnių ilgųjų naudininko, tariamosios nuosakos formų: *jumus Bt¹ 11, 107, 32* → *jums W 7, 8*, *Gr 11*, *tiemus Bt¹ 107* → *tiems W 8*; *butumbit Bt¹ 267* → *butumit W 6*; keistos Mažajai Lietuvai būdingos priesagos ar šaknies baigmens *-inti* veiksmazodžių formos su kamieno *ī < i*: *išpažis, išpažifū Bt¹ 17* → *ispažins, ispažinsiu W 6*, *užfigis, užfigifū Bt¹ 17* → *užsigins, užsiginsu W 6*. Kartais siekta suvienodinti *Bt* pasitaikančius formų varijavimus: *fėkła Bt¹ 410* → *sekle W 5* (*Bt* vyravo kėdainietiška *ē* kamieno forma, bet pasitaikė ir *ā* kamieno formų). Kiti morfologijos keitimai atrodo buvę visiškai sporadiški, atsitiktiniai, pvz., prasprūdo tariamosios nuosakos forma su *-čiu* (žr. 3.2): *bučia Bt¹ 234 cond. 1 sg.* → *buciu W 5*; pasirinkta būdingesnė rytų aukštaičiams veiksmazodžio praes. forma: *priima Bt¹ 32* → *priema Gr 11²⁵*.

21 Dialektologų duomenimis (Zinkevičius 1966, 477, žml. Nr. 32; LKA I 56, žml. Nr. 38), tai būdinga beveik visiems rytų aukštaičiams (kiek išsiskiria dalies anykštėnų bei vilniškių įvairaus ilgumo [ã] ir kupiškėnų [ɔ.]) ir vakarų aukštaičiams šiaurės-kauniškių esančias šnektas); siauro *-o* netaria ir žemaičiai.

22 Šio prieveiksmio galo *-u* buvo kilęs iš **-q < *-an*, plg. panašų jungtuką *kadangi* su priešdalelytę dėsningai išlaikytu dvigarsiu [an].

23 Zinkevičius 1966, 300.

24 Kabašinskaitė 2019, 61t., 168t.; Palionis 1967, 115t.

25 Veikiausiai korektūros klaidos yra *Wartojme* pasitaikę keitimai: *tojójima už tojójima Bt¹ 400* → *tojoimę už tojoimę W 7*, *žwanganciu Bt¹ 299* → *žwangenciu W 8*, praes. 3 *atfižwalgo Bt¹ 117* → *atsižwałge W 6*. Turbūt ir *lijgus Bt¹ 83* → *lijgas W 9* atspindi korektūros klaidą, nes pagrindiniame *Wartojmo* tekste vartotos *u* kamieno formos.

Leksika keista itin retai – kartais praleistas vienas iš kelių leksinių variantų, busių *Bt*: *ėrdwi (ankštus) ira broma (wartai) Bt¹ 11* → *nes anksztus ira broma (Wartai) W 6*, *prakilnėfne (daug didėfne) negi péna (walgims) Bt¹ 10* → *prakilnesne negi penas A 8*. Be to, teiktos reformatams būdingesnės tarnybinių žodelių formos²⁶ – prielinksnis *terp: tarp Bt¹ 277* → *terp W 7*; dalelytė *teipa(je)g: taipajeg Bt¹ 355* → *tejpaieg A 14*, *taipajeg Bt¹ 375* → *tejpajeg Pr 14*, *Taipajeg Bt¹ 336* → *teipaieg W 9*; *taipajeg Bt¹ 393* → *teipag W 10*; nors plg. ir *teipojeg Bt¹ 11* → *taipag W 7*, *taipojau Bt¹ 107* → *taipaieg W 8*.

2.1.1.2. Keletas NT citatų redagavimo bruožų iš visų tirtų veikalų išskiria *Prisiwertimą*. Tik *Prisiwertime* išlaikyta dalis *Bt* akūtu žymėtų formų: *jėme Pr 14, Bt¹ 173*, *wėlnio Pr 14 (wėlno Bt¹ 173)*, *wėjdmajnistė Pr 12* (tikslios citatos nėra, bet plg. *wėidmainijftes Bt¹ 43*). Kartais akūtu žymėti ir šaltinyje esantys taškai virš balsių: *ánt Pr 14 (ánt Bt¹ 367)*, *ežerié Pr 18 (ežeré Bt¹ 441)*. Ypatinga, kad daliai citatose esančių formų buvo pridėti papildomi cirkumflekso, akūto pavidalo diakritikai: *mėtus Pr 14 (metus Bt¹ 173)*, *žmogžudžėms Pr 18 (žmogžudžems Bt¹ 440)*, *mėldžiantiešms Pr 18 (mėldžiantiems Bt¹ 441)*.

Kelios formos turėjo ne tik papildomus diakritikus, bet buvo pakoreguotas ir pats balsis – *kuré Pr 17 (kuri Bt¹ 385)*, taip pat veiksmožodžio kamienas – *nie užgėnsta Pr 17 (ne užgėfa Bt¹ 76)* (žr. toliau). Su forma *kuré Pr 17* sietina ir forma *kure Pr 14*, pavartota vietoj *kuri Bt¹ 332*. Grafemomis <e>, <é> galbūt mėginta žymėti šiaurės panevėžiškiams būdingą redukuotą trumpąjį galūnės balsį [i], tapusį murmamuuju neaiškios kokybės garsu [ɨ]. Tiesa, kitų aiškių galūnių redukcijos žymėjimo atvejų *Prisiwertime* nėra. Hipotetiškai su šiuo reiškiniu galėtų būti siejamas nebent keitimas *waiditis Bt¹ 367* → *wajdities Pr 14* (pagrindiniame *Prisiwertimo* tekste sangražinės bendratys taip pat rašytos su *-ties*), jei baigmens *-ties* <i> traktuotume kaip minkštumo ženklą. Minkštumo ženklas prieš <e> *Prisiwertime* dėtas labai įvairiose pozicijose, pvz.: *piktiesnis 7* (bet *twirtesniu 32*); *karalistiej 3, 5* (bet *karalistej 4[2×], 22, 33*). Kita vertus, parašymą *-ties* galėjo paremti ir kitomis šnektomis rašytų tekstų (tiesa, jie buvo katalikiški) pavyzdžiai, nes daugeliui aukštaičių ir žemaičių būdinga sangražinė bendraties forma su *-ties*²⁷, plg. žemaičio Valančiaus 1850 m. *Pamokimo apej sakramentą dirmauwones – melsties 7*, rytų aukštaičio Tado Lichodzejausko, ilgai dirbusio Pabiržėje, 1841 m. knygos *Gailus atminimas – džiaugties 10*.

Paminėtinas dar vienas išsiskiriantis, bet retas *Prisiwertimo* koregavimas – kelis kartus buvęs nosinis garsas žymėtas ne lankeliu, „nosine“ raidės apačioje, o junginiu su *-n*: *nufius Bt¹ 24* → *nusiuns Pr 17*, galbūt ir *ne užgėfa Bt¹ 76* → *nie užgėnsta Pr 17*.

Be to, *Prisiwertime* pasitaikė priešingų nei anksčiau minėta keitimų [a] į [o] nekirčiuotame žodžio gale: *nugramzdina Bt¹ 363* → *nugramzdino Pr 14*.

Prisiwertime gausiau taisytos morfologijos formos. Keisti veiksmožodžių, vardažodžių kamienai: *norite Bt¹ 173* → *norete Pr 14*, *nor Bt¹ 363* → *noria Pr 14* (šiaurės Lietuvos aukštaičiams būdingesnio *ia* kamieno); *ne užgėfa Bt¹ 76* → *nie užgėnsta Pr 17*

²⁶ Plg. Kabašinskaitė 2019b, 85, 208.

²⁷ Dialektologų duomenimis (Zinkevičius 1966, 389), *-ties* tipo bendratys nebūdingos

panevėžiškiams, šiauliškiams bei jų artimiesiems kaimynams; nefiksuotos jos ir ankstesniuose kalvinistų tekstuose.

(remiantis LKŽ, *gęsa* buvo labiau būdinga XVI–XVII a. tekstams); *neprietelus* Bt¹ 24 → *neprietelis* Pr 14; *karta* adj. Bt¹ 366 → *kartu* Pr 14; taisytos savitos ML bei žemaičių acc. pl. įvardžių formos: *tus* Bt¹ 367 → *tuos* Pr 14. Pastebėtas ir vienas *Prisiwertimo* sintaksės keitimas: *pagal buda* Bt¹ 332 → *pagal budo* Pr 14 (pagrindiniame *Prisiwertimo* tekste *pagal* taip pat visada eina su kilmininku).

Leksikos keitimai taip pat buvo intensyvesni: *Angetus* Bt¹ 24 → *aniolus* Pr 17, *durnus* Bt¹ 363 → *nieprotingus* Pr 14. Čia pasirinktas (tiesa, nelabai nuosekliai, bent trys atvejai palikti) ir kitoks nei Bt prielinksnio *nuog* variantas: *nūg* Bt¹ 173, 126 → *nog* Pr 14, 7 (pagrindiniame *Prisiwertimo* tekste taip pat vyravo variantas *nog*)²⁸.

2.1.2. Pavienės Senojo Testamento citatos (dažniau cituota iš psalmyno, Izaijo knygos) imtos iš Mažosios Lietuvos Biblijos leidimų, pradėtų leisti nuo 1735 m. Mažosios Lietuvos Biblijos leidimai XVIII ir XIX a. keitėsi nedaug, tad negausi kalvinistų veikalų medžiaga neduoda galutinio atsakymo, kuriuo leidimu remtasi. Labai tikėtina, kad remtasi seniausiu, 1735-ųjų leidimu. Tai liudija viena *Nusidawimo* citata iš Iz 53,5. Joje esantis žodis *ironitas* iš tiesų vartotas tik 1735-ųjų vertime (*ironitas*), kituose leidimuose matome *fužeiftas*, plg.:

N 11	Bb1735 946	Bb1755 946	Bb1816 1023; Bb1824 115
Alle ijs del musu nusizengimo	5. Alle jis dėl mufû nuffižengimmo	5. Alle jis dėl mufû nuffižengimmo	5. Alle jis dėl mufû nufižengimmo
ironitas ir del musu grieku sumusztas Karawone ant jo gul, kad mes pakajaus turetum ir per jo ronos esme iszgydyti	ironitas , ir dėl mufû griekû fumuštas. Korawone ant jo gul, kad mes pakajaus turrêtumbum, ir per jo ronas efme išgydyti	fužeiftas , ir dėl mufû griekû fumuštas. Korawone ant jo gul, kad mes pakajaus turrêtumbim, ir per jo ronas efme išgydyti	fužeiftas , ir dėl mufû griekû fumuštas. Korawone ant jo gul, kad mes pakajaus turrêtumbim, ir per jo ronas efme išgydyti

4 lentelė. Iz 53,5 teksto palyginimas (skiriamasis žodis paryškintas)

ST citatų rašyba pertvarkyta panašiai kaip ir NT citatų, be to, iš dalies atsisakyta Mažajai Lietuvai savitų sudvigubintų priebalsių (*priimma* Bb1735 766 → *priima* Gr 1, *nuffižengimmo* Bb1735 946 → *nusizengimo* N 11; *tikkray* Bb1735 1095 → *tikraj* Pr 25), raidė <ł>, žyminti kietąjį [l], keista Lietuvai būdinga <ł> (*bekalbant* Bb1735 958 → *be kalbant* W 17). Pridurtina, kad cituota laisviau nei NT tekstai²⁹, kai kada atsisakyta senesnių morfologinių formų, vartotų ML: *turrêtumbum* Bb1735 946 (*turretumbim*

²⁸ Vieną kart taip pat pasitaikė ir *Wartojme*: *nūg* Bt¹ 410 → *nog* W 5, tačiau veikiausiai tai buvo ne sąmoningas keitimas, o tiesiog korektūros klaida – *Wartojme* apskritai tepasitaikė tik dvi formos *nog*, visos kitos – *nuog* (19×).

²⁹ Pertvarkyta sakinio struktūra, kartais net pakeisti ar įterpti papildomi žodžiai. Ypač laisvai, perfrazuojant cituota *Prisiwertime*.

Bb1755 946) → *turetum* N 11; *efmi* Bb1735 1095 → *esu* Pr 25; parinkti rytų aukštaičiams būdingesni priešdėliai, prielinksniai ir priesagos³⁰: *iženklinau* Bb1735 942 → *inženklinau* A 14; *i* Bb1735 942 → *ing* A 14; *wartininku* Bb1735 804 → *wartiniku* N 8.

2.2. GIESMIŲ ŠALTINIAI. Ištyrus knygelėse panaudotas giesmes nustatyta, kad jos nėra originalios, beveik visos perimtos arba iš 1845 m. publikuoto kalvinistų giesmyno (toliau – *Kancionolas, Kanc*), arba iš Mažosios Lietuvos XIX a. leidinių. Viena giesmė versta iš naujo šaltinio.

2.2.1. *Atsiminimo* teksto pradžioje (A 3–4) įdėtos giesmės „Kur Biblijos nera namuose“ pirminis šaltinis yra Friedricho von Lehro eilėraštis *Spruch von der Bibel* („Wo keine Bibel ist im Haus“), 1818 m. publikuotas Getingeno literatūros žurnale *Wünschelruthe*, vėliau sutrumpintas, redaguotas, pritaikytas giedoti vaikams. *Atsiminimo* variantas turi tik tris posmelius vietoj originalo devynių, be to, paskutinis posmelis yra labai nutolęs nuo originalo (ir dabartinių redakcijų):

<i>Spruch von der Bibel</i> (1818, 9)	A 3–4
Wo keine Bibel ist im Haus, Da sieh'ts gar öd' und traurig aus, Da kehrt der böse Feind gern ein, Da mag der liebe Gott nicht seyn.	Kur Biblijos nera namuose Tenaj wissi ira warguose; Ten piktas neprietelis inejna, O Dievas musu szwentas iszejna.
Drum, Menschenkind! drum, Menschenkind! Daß nicht der Böse Raum gewinnt, Gib deinen blanksten Thaler aus, Und kauf ein Bibelbuch ins Haus, [...]	Kad piktasis ne rastu wietą, Tawa namuos' ir ne stotu tau kietą; Nupirk sau grejtai tą szwentą Knigielą Ir iszduok už jos, nors paskutinią sawo skatikelą.
Und lies dich immer mehr hinein, Aufschlag darinn dein Kämmerlein, Und ließ dir immer mehr heraus, Mach dir ein wahres Bollwerk draus,	Kas žodi Diewa stiprai turesis, Tam neka pikta ant Swieta ne stosis, Praszik tad Diewą, id žodije sawame, Łajkitu tawę wissados tikrame ³¹ .
Und pflanz' und pflanz' hoch oben drauf Die allerschönsten Sprüchlein auf, Hell laß sie flattern, muthig weh'n, Als deinen Banner laß sie seh'n, [...]	

5 lentelė. Friedricho von Lehro eilėraščio ir *Atsiminimo* giesmės palyginimas (maždaug sutinkančios originalo ir vertimo vietos paryškintos)

³⁰ Žr. Zinkevičius 1966, 82; Ambrazas 2000, 124.

³¹ Plg. ir vienos kalvinistų giesmės žodžius: „O Diewe žodiy tawame, laykik' mus wifad tikrame“ (*Kanc* 170 [Nr. 118]).

Labai įmanoma, kad *Atsiminimo* giesmės vertimo šaltinis buvo pakoreguotas Lehro eilėraščio variantas, panaudotas kol kas nenustatytame vokiškame ar lenkiškame veikale.

2.2.2. *Wartojme, Nusidawime* bei *Gromatoje* buvo įdėta po dvi giesmes (ar jų fragmentus)³² – po vieną – iš *Kancionolo*, po kitą – iš Frydricho Kuršaičio³³ redaguoto oficialiojo Mažosios Lietuvos liuteronų giesmyno *Pagėrintos Giesmju=Knygos* (toliau – *KuršG*)³⁴:

	Giesmės iš <i>Kanc</i> su šaltinio nuorodomis	Giesmės iš <i>KuršG</i> su šaltinio nuorodomis
<i>Wartojmas</i>	„Kas bus, tat bus nodieja, Poniepasz guldisiu“ (W 24) – <i>Kanc</i> 53 (130 psalmė „Didey fawo funkibey“; paskutinis posmelis)	„Kokia galu sakiť, DIEWIE, Tau dekawone“ (W 23t.) – <i>KuršG</i> 460 (Nr. 440) ³⁵
<i>Nusidawimas</i>	„Kejp tikt auszros rodzias wieta“ (N 7) – <i>Kanc</i> 255 (Nr. 206)	„Asz swiete tikt Atejwis“ (N 18) – <i>KuršG</i> III 84 (Nr. 95; pirmas posmelis)
<i>Gromata</i>	„Sztej POnie jaunibej mana“ (Gr 14) – <i>Kanc</i> 277 (Nr. 234)	„Kad wartoju, ak mans DIEWIE“ (Gr 7–9) – <i>KuršG</i> III 34 (Nr. 40) „Kad aš maftau, ak mans Diewe“)

6 lentelė. Giesmės, perimtos iš pagrindinių kalvinistų ir liuteronų giesmynų

Giesmių, perimtų iš Mažosios Lietuvos giesmyno, rašyba pertvarkyta panašiai kaip ir Biblijos citatose. Atsakyta specifinės ML rašybos: diakritinių ženklų, <y>, žymincios [i], <è>, <ù>, kartais nosinių raidžių. Be to, atsakyta ir įvardžio formos

32 *Wartojme* – teksto pradžioje ir gale, o *Nusidawime* ir *Gromatoje* – teksto viduryje bei gale.

33 Lietuvos kalvinistai XIX a. viduryje gana plačiai naudojo ML liuteronų tekstais. Štai, atrodytų, savarankiškai parengtas jų veikalas *ABC knigeła del mažu waiku* (1861) iš tiesų, kaip pavyko nustatyti šio straipsnio autorei, yra pagedaguotas, abėcėle bei skiemenavimo pavyzdžiais papildytas Frydricho Kuršaičio versto WeiBo-Liuterio katekizmo maldynas (Kuršaitis 1841).

34 XIX a. viduryje giesmyno leidimo metai nebuvo nurodomi, mat spausdinta iš įvairių nevienodo rinkimo laiko rinkinių; kalvinistai galėjo naudotis bibliografų nustatytu 1843 ar 1845-ųjų, taip pat vėlesniu leidimu iki 1861 m. (žr. *LB* I 214; *LB* II 1 635). Greta įprastinio dviejų dalių giesmyno kartu buvo įrašoma ir Kuršaičio pa-

rengta trečioji giesmyno dalis, išspausdinta, spėjama, 1857, taip pat ir 1861 m. Kadangi atskiru leidiniu šis priedas nebuvo publikuotas, šiame straipsnyje jis laikomas organiška Kuršaičio giesmyno dalimi ir toliau žymimas *KuršG* III.

35 Ši Fabijono Ulricho Glazerio XVIII a. versta giesmė (jos variantai skiriasi tik rašyba) yra ir ankstesniuose oficialiojo liuteronų giesmyno leidimuose (tame pat puslapyje), nuo XVIII a. vidurio rengtuose Adomo Frydricho Šimelpenigio, XIX a. – Karolio Gotardo Keberio. Tačiau kalvinistų pasinaudota būtent Kuršaičio giesmyno leidimu – tai matyti iš Kuršaičio dėka atsiradusios sangražinės formos *fuf'griefŷyt' KuršG* 461 ~ *sus'grieszit* W 23, kurios nebuvo ankstesniuose leidimuose, plg. *fugriefŷyt'* 1776-ųjų Šimelpenigio ir 1832-ųjų Keberio leidimuose.

tau rašymo su <w> gale: *táv KurG 461* → *Tau W 24*. Taip pat taikytasi prie Lietuvos raštijai būdingos ortografijos – raide <ł> žymėtas kietasis [l] (*labây KuršG 460* → *labai W 24*), dvibalsių antrasis sandas dažnai žymėtas <j>. Vienur kitur šaknies *vis-* ir panašiose formose teikta <ss>: *wis KuršG III 84* → *wiss N 18*, kartkartėmis [uo] žymėtas raide <o>: *Griekuose KuršG 460* → *griekose W 23*.

Dalis formų perdirbta pagal Kėdainių varianto normas – žymėtas [l] kietas prieš [e] tipo balsius (*Méilę didelę KuršG 460* → *mejla didela W 24*, *Galėjau KuršG 460* → *Galejau W 24*); taip pat ir formos *man* [n'] minkštumas (tai buvo būdinga ir rytų aukštaičiams): *mán KuršG 460* → *mań W 23* (plg. ir 2.1.1). Vienur kitur teiktas redukuotas [ai]: *pafibaisėdam's KuršG 461* → *pasibeisedam's W 23*, *nefįkùbinai KuršG 460* → *nešiskubinei W 23*. Atsisakyta nebūdingo [j] po [v] (*Buwjo KuršG 460* → *buwio N 24*); ML būdingo galūnių trumpinimo (*Kuns KuršG III 34* → *kunas Gr 8*); *-inti* veiksmažodžių formų su *-ĩ-* (< i): *ftiprik KuršG 460* → *stiprink W 24*.

Kaip Biblijos citatų taisymuose, čia taip pat teiktas nekirčiuoto žodžio galo [a], atitinkąs ML [o] (*To KuršG 460* gen. sg. → *ta W 24*).

Intensyviau nei Biblijos citatose čia koreguota ML būdingesnė (LKŽ duomenimis) leksika: *ipykinau KuršG 460* → *užsmutijau W 23*, *maftau KuršG III 34* → *wartoju Gr 7*, *apfidabóciziau KuršG 461* → *apsisaugociu W 23*; pakeistas ir nebedarios priesagos *-tojas* vedinys³⁶: *Sutwertojau KuršG III 34* → *Sutwerejau Gr 7* (tiesa, kita forma giesmėje palikta). Pakoreguoti saviti ML žodžių fonetiniai variantai: *bėdnamui KuršG 460* → *biednamuj W 23*, *dūwanók KuršG 461* → *dowanok W 23*, *šlūžyciziau KuršG 461* → *služicziau W 23*, *šlūžyt' KuršG 461* → *služit W 24*; pasirinktas rytų bei pietų Lietuvai būdingesnis (LKŽ duomenimis) žodžio variantas su *ei*: *baigs KuršG III 84* → *beigs N 18*. Dalis leksikos, frazių keitimų atlikta veikiausiai stiliaus sumetimais: [*kād iš Naujo wēl'*] *Griekus jau n'atkartocziau KuršG 461* → *griekuose neiszsimiteczau* 'nuodėmėmis neišsivaišinėčiau' W 23 (plg. vokišką šaltinį „Damit ich aber nicht, aufs neue wieder falle“ 'kad vėl neatkrisčiau [neatpulčiau į nuodėmes]' *SCh 401*).

Iš *Kancionolo* imtos giesmės redaguotos labai nedaug. Keitimai kiekvienoje knygoje skirtingi ir gana sporadiški. *Wartojme* ir *Nusidawime* šiek tiek koreguota rašyba – *Wartojme* atsisakyta plačiojo [æ] žymėjimo grafemomis <ea> bei <ia> (*eafti Kanc 53* → *efti W 24*, *eaft Kanc 53* → *est W 24*, *gialbetoju Kanc 53* → *Gelbetoju W 24*), *Nusidawime* – minkštumo ženklą prieš <e> (*nemieruotas Kanc 255* → *nemieruotas N 7*, *gieribes Kanc 255* → *geribes N 7*, *małonie Kanc 255* → *małone N 7*, *nie Kanc 255* → *ne N 7*); *vis(ad)*-šaknies forma rašyta su dviguba <s> (*wifados Kanc 53* → *wissados W 24*). *Gromatoje* ryškesnės buvo kalbos pataisos – atsisakyta kelių rytietybių: *unt Kanc 278* → *Ant Gr 15*, *umžinamuj Kanc 278* → *amžinamuj Gr 15*; giesmių [uo] nekirčiuotoje pozicijoje pakeistas šiaurės panevėžiškiams, kupiškėnams ir daliai šiauliškių būdingu [o]: *lajdziuosi Kanc 278* → *laidziosi Gr 15* (tačiau o galėjo būti pasirinktas ir dėl anksčiau minėto rašybos ypatumo šia raide žymėti ne tik [o], bet ir [uo]); atsisakyta *-inti* veiksmažodžių

³⁶ Žr. Ambrazas 1993, 115.

formų su *-ī*: *palingwik Kanc 278* → *palingwink Gr 14*. *Gromatoje* sporadiškai pavartota ir savita tariamosios nuosakos forma 1 sg. su *-čiu*: *buczia Kanc 278* → *bucziu Gr 15*; padaryta leksinių keitimų – atsisakyta, matyt, neįprasto žodžio fonetinio varianto – *fergibej Kanc 278* → *sargibej Gr 14* (LKŽ fiksuota tik *sergyba*; čia analogiškai paveikė veiksmožodžio *sergėti* šaknies vokalizmas); vienu atveju žodis pakeistas turbūt norint pagerinti ritmą (arba patobulinti mintį) – [*walos sawa, kurią aß ßindien toja, išpažinau*] *bažniczjoja Kanc 277* → *walandoja Gr 14* (plg. lenkišką šaltinį: „*mądrosci, ktoram przed wszytkimi fmiele dziś wyznał w twoim Kosciele*“ [„išminties, kurią drąsiai prieš visus išpažinau tavo Bažnyčioje“] *KurP 378*).

2.2.3. *Prisiwertimo* giesmių redagavimas turėjo išskirtinių bruožų. *Prisiwertimo* pabaigoje (*Pr 40–46*) buvo pridėtos penkios giesmės. Keturios iš jų atėjo iš *Kancionolo*³⁷. Paskutinė *Prisiwertimo* giesmė „*Diewie Tewe małonibes buk pagirtas*“ (45–46) buvo perimta iš Mažosios Lietuvos surinkimininkų iniciatyva išleisto pietistinės pakraipos autoriaus Johanno Arndto *Rojaus darželio* vertimo (pirmasis leidimas – 1807)³⁸. Veikiausiai pasinaudota ne pirmuoju, o 1845 m. maldaknygės leidimu. Tai liudija 7-ajame giesmės posmelyje pavartota forma *warwik* (ji, beje, labiau atitiko originalą), kuri matyti *Prisiwertime* ir 1845-ųjų *Rojaus darželyje* (144; toliau – *RD*). Kituose maldaknygės leidimuose (1807, 1816) išspausdinta *warwek* (185).

Kitaip nei *Wartojme*, *Nusidawime* bei *Gromatoje*, *Prisiwertimo* giesmės iš *Kancionolo* buvo taisytos gana nuosekliai. Rašybos keitimų nebūta daug – nuosekliai atsisakyta dvibalsio [ei], [ai] pirmojo sando žymėjimo <ea> (vienintelė išimtis – jungtukas *neaj*), tačiau kitais atvejais digrafas <ea> paliktas, pvz.: *reaykia Kanc 231* → *rejkia Pr 43*, *teaypo Kanc 228* → *tejpo Pr 44*, *teaysibey Kanc 229* → *tejsibej Pr 44*, *ßwenteayfiays Kanc 233* → *szwentejsiejs Pr 44*; *neateayfibey Kanc 232* → *neatejsibej Pr 43*, *peareayti Kanc 232* → *pearejti Pr 43*. Kaip matyti iš pavyzdžių, dvibalsio antrajam sandui žymėti rinktasi nebe raidė <y>, o <j> – taisyta daug nuosekliau nei kitų tirtų leidinių giesmėse ar Biblijos tekstuose. Iš kitų, sporadiškesnių, rašybos taisyčių minėtinas keliskart prieš <e> terptas minkštumo ženklas (*futwerimuj Kanc 208* → *sutwierimuj Pr 41*, *fmertelnibey Kanc 233* → *smiertelnibej Pr 44*). Vienas taip pat sporadiškas keitimas sutapo su kitų tirtų veikalų – grafema <o> žymėjo [uo] (*nusßtuoftiki Kanc 208* → *nusztostiki Pr 41*).

37 „O Diewie maloningas, szitej asz sielwaringas“ (*Pr 40–41*) – *Kanc 206* (Nr. 158); „JEzau CHryste amžinasis“ (*Pr 41–43*) – *Kanc 215* (Nr. 163); „Czedidams świetuj piktam griekuos’ asz paklidau“ (*Pr 43–44*) – *Kanc 231* (Nr. 182); „Ach mans danguis Ponie Diewie“ (*Pr 44–45*) – *Kanc 228* (Nr. 179).

38 Idomu, kad vokiško giesmės (iš tiesų – rimuotos maldos) originalo autorius nėra žinomas. Paties Johanno Arndto sukurta

rimuota malda „Ich danke dir, o treuer Gott“ (1612) nuo 1727 m. Magdeburgo leidimo kai kur buvo imta keisti tekstu „Gott, du Vater alller Gnaden“ aiškinant, kad Arndto malda pasidariusi kiek per šiurkščios kalbos: „nach heutiger Mund= Art etwas hart lauteten“ (Arndt 1727, 104, plg. ir prakalbą 14*). Lietuviškas tekstas kaip tik ir buvo verstas iš pastarojo naujesnio Magdeburgo leidimo rengėjų kūrinio.

Iš kalbinių keitimų dažniausias *Prisiwertimo* taisymas – nosinių ir tautosilabinių [an], [am] keitimas rytų aukštaičių šnektoms būdingais refleksais (iš viso 75 taisymų atvejai), pvz.: *nuwargintą Kanc 206 → nuwargintu Pr 40, Dieną Kanc 207 → Dienu Pr 40, sunkiausiają bajmę Kanc 207 → sunkiausiu bajmi Pr 40, tągi łośką Kanc 233 → tugi łośku Pr 44, sugražinti Kanc 233 → sugružinti Pr 44, ant Kanc 207 → unt Pr 41, brangiausia Kanc 215 → brungiausia Pr 42, tamsibe Kanc 215 → tumsibe Pr 42, kantribes Kanc 216 → kuntribes Pr 42, hiperkorekciškai – langwos Kanc 216 → lungwos Pr 42 (kitur Pr tekste yra tik *lingwej 3, lingwios 15, lingwas 35*). Įdomu, kad junginių [en], [em] surytietinimo atvejų (rytų aukštaičių atliepiniai būtų [in], [im]) nepasitaikė. Taigi *Kancionolo* giesmės buvo dar labiau surytietintos, ypač dažnai taisytos acc. sg. formos. Su nosinių refleksais sietini ir savybinių įvardžių keitimai (12×), pvz.: *sawę Kanc 231, 232 → sawi Pr 43(2×), Tawę Kanc 233 → Pr Tawi 44, manię Kanc 208 → mani Pr 41*. Tokių keitimų kituose leidiniuose nebuvo daryta.*

Kiti, daug retesni, pavieniai kalbiniai *Prisiwertimo* taisymai buvo nenuoseklūs, sporadiški, kartais prieštaringi. Kai kurie sutampa su anksčiau minėtų veikalų giesmių, Biblijos citatų taisymais: kartais [a] keitė giesmių [o] (tačiau daugiau yra [a], [ā] → [o]), pvz.: *mano Kanc 229 → mana 45, tawo Kanc 215 → tawa 42* (bet ir *maną Kanc 206 → mano 40, mana Kanc 207 → mano 40, tawa Kanc 207 → tawo 40, fawoją Kanc 216 → sawojo 43*). Keliskart pažymėtas [j] po [b]: *labiaus Kanc 231 → labjaus 43, Łabiaus Kanc 228 → Łabjaus 44*; yra vienas kitas keitimas, susijęs su išblėsusiu [ai]: *iflietaysiays Kanc 215 → iszletejsiays 42*, bet *kejpgi Kanc 206 → kajpgi 40*. Minimaliai koreguota ir giesmių leksika: *pałayduna Kanc 232 → pałajdona 43* (*palaidonas, palaiduonas* kalvinistų raštijoje vartotas nuo XVII a.³⁹).

Iš ML maldaknygės perimta giesmė taisyta kiek kitaip, labiau nei kitur paisyta kai kurių ML prototipo rašybos bruožų: palikta bent pusė sudvigubintų priebalsinių raidžių, keletas akūto ženklų. Devyni parašymai su dvigubomis priebalsėmis išlaikyti⁴⁰, šeši – keisti viengubomis, pvz.: *Akis RD 145 → akkis Pr 46* ir *Akkys RD 143 ~ akkis Pr 45*. Kad šio rašybos bruožo *Prisiwertimo* rengėjas paisė, rodo du įdomūs hiperkorekcijos atvejai, kai (suklydus?) išspausdinta kita sudvigubinta priebalsė nei ML šaltinyje: *Jaunikkël RD 145 → JaunikeII Pr 46, pražuddytis RD 143 → pražudittis Pr 46*. Diakritikų palikta nedaug, *Prisiwertime* matyti tik keli akūto pavidalo diakritikai (akūto atsisakyta 22 atvejais), o stogelio pavidalo cirkumfleksas ar gravis visai neperimtas, pvz.: *Sunkybês RD 143 → sunkibes Pr 45, Lofkôs RD 143 → łośkos Pr 45, Kerŝtù RD 144 → kersztu Pr 46, kettù RD 144 → kettu Pr 45, Péklôs RD 143 → pékłos Pr 45*. Gali būti, kad spausdinant susidurta su tam tikros formos diakritikų stoka, plg. ir kompromisinį taisymą: *Malonês RD 144 → małonês Pr 45*. Kad į šį ML giesmės rašybos bruožą rengėjas šiek tiek kreipė dėmesį, turbūt paliudija pastebėtas taisymas, kai su akūtu atspausdinta šaltinyje be kirčio buvusi forma: *ŝwentas RD 145 → szwén-*

39 Žr. Ambrazas 1993, 146t., 152.

40 Į skaičiavimą neįtraukti du išlaikyti vis-<s> dvigubino atvejai: *wisslab RD 144 ~*

wisšlab Pr 45, wissus RD 144 = wissus Pr 45, nes šaknies vis- formos su dviguba <s> buvo būdingos kalvinistų raštijai.

tas Pr 46 (plg. ir *Prisiwertimo* pagrindiniame tekste pasitaikiusį *szwéntą 4, szwéntu 4*, nors šiaip vyravo formos be diakritiko).

Tačiau kitų ML rašybos bruožų ryžtingai atsisakyta, kaip ir kituose tirtuose veikaluose: <è> nuosekliai keista grafema <e>, <y>, žyminti [i], keista <i>. Įsivesta Lietuvos ir reformatų raštijai būdinga grafema <ł> kietajam [l] žymėti prieš užpakalinius ir *e* tipo balsius; dažnėliau dėtas minkštumo ženklas prieš užpakalinės eilės balsius; dvibalsių antrasis sandas su <y> nuosekliai taisytas <j>. Be to, keliskart <é> keista <ia> šaknyse, kurių [e] po kirčiu būtų tapęs atviru, plačiu garsu [æ]: *něšei RD 143* → *niaszej Pr 45, gérésnis RD 144* → *giaresnis Pr 45*; taip pat įrašytas minkštumo ženklas prieš <e>: *Diewe RD 143* → *Diewie Pr 45, traukei RD 143* → *traukiej Pr 45, Žmones RD 144* → *žmonies Pr 45, faldziaufey RD 145* → *saldziausiej Pr 46*.

Giesmės kalbos keitimai nebuvo išskirtiniai. Dažniausiai teiktas žodžio galo [a], ypač savybinių įvardžių formose, pvz.: *fawo RD 143* → *sawa Pr 45, Tawo RD 143* → *tawa Pr 45(2×), Mano RD 143(2×)* → *mana Pr 45(2×); Żalczo RD 143* → *żalcza Pr 45, Diewo RD 144* → *Diewa Pr 45*. Forma *man* nuosekliai taisyta į *mań* (6×), kaip ir visų čia tirtų religinės didaktikos leidinių. Pastebėtas ir vienas, matyt, sporadiškas, rytiesinio atvejis: *Kandimmo RD 143* → *kundima Pr 45*. Šiaip jau kitų tipišku rytų aukštaičių šnektoms būdingų refleksų šioje iš ML perimtoje giesmėje nėra. Kitaip nei *Kancionolo* giesmėse, to veikiausiai sąmoningai siekta nedaryti.

Panašiai kaip ir kituose veikaluose, *Prisiwertime* atlikta keletas leksikos keitimų, rinktasi Rytų Aukštaitijai būdingesni (*LKŽ* duomenimis) žodžiai ar jų variantai: *Lofkôs RD 143* → *lockos Pr 45, i RD 144* → *ing Pr 46, Juk RD 144* → *juog Pr 45*⁴¹ (paskutiniu atveju suklysta, parinktas neadekvatus, klaidingas pakaitalas). Žodis *jūra, jūros* taisytas į *marios* (*Jurû RD 144* → *mariu Pr 45*) veikiausiai stiliaus sumetimais. Tai galėjo būti ir individualus rengėjo pasirinkimas, jam šis žodis, matyt, buvo įprastesnis – būtent *marios* dar kartą pavartotos pagrindiniame *Prisiwertimo* tekste.

Taigi giesmių, iš dalies ir Biblijos citatų redagavimo požiūriu *Prisiwertimas* išsiskiria ypatingesniais taisymais.

3. VEIKALŲ ORIGINALIŲJŲ DALIŲ SKIRIAMIEJI BRUOŽAI IR PARALĖS. Įsigilinus į knygelių pagrindinio teksto ypatumus, paaiškėjo, kad čia taip pat labiausiai išsiskiria *Prisiwertimas*, o likusieji keturi leidiniai turi nemažą bendrų bruožų. Labai tikėtina, kad *Prisiwertimo* rengėjas buvo kas kitas, ne Močiulskis, nors knygos leidimo, apiforminimo aplinkybės panašios į kitų tirtųjų.

3.1. RAŠYBOS YPATUMAI. *Prisiwertimo* išskirtinumą pirmiausia rodo tam tikri rašybos bruožai⁴². Šiaip jau šiame veikale vartota tuo metu gana įprasta Lietuvos

⁴¹ Dėl *juog* vartosenos žr. Kabašinskaitė 2019b, 208.

⁴² Lyginant nebuvo atsižvelgta į Biblijos citatas ir giesmes, kurios perimtos iš kitų veikalų (žr. šio straipsnio 2 skirsnį).

spaudiniams rašyba. Dėmesys atkreiptinas į vieną jos bruožą – priebalsių [g], [k], [n] minkštumo žymėjimą prieš [e], [é], [ei] raide <i> (t. y. minkštumo ženklą), pvz.: *gie-ribes* 6(3×), 19, 21 [ir kt.], *regiet* 10, *blogiesnis* 8, *pagiejdimus* 13, *wengie* 19, *atsikielieme* 25, *užmokiejo* 26, *nie ataniesz* 11, *nies* 3, 4, 6 [ir kt.], *bedugnie* 18. Šiose pozicijose minkštumo ženklas *Prisiwertime* vyravo, žr. 7 lentelę.

	<g>	<k>	<n>
<i>Prisiwertimas</i>	109× (74 %)	90× (81 %)	per 500× (76 %)
<i>Wartojmas</i>	1× (2 %)	9× (21 %)	9× (3 %)
<i>Nusidavimas</i>	1× (7 %)	11× (22 %)	4× (5 %)
<i>Atsiminimas</i>	3× (21 %)	11× (26 %)	3× (5 %)
<i>Gromata</i>	3× (16 %)	19× (34 %)	38× (45 %)

7 lentelė. Minkštumo ženklo dėjimas po <g>, <k>, <n> prieš *e* tipo balsius

Kadangi *Prisiwertimo* apimtis yra pati didžiausia iš tirtųjų leidinių ir turi 46 puslapius (kitos knygelės, turi nuo 14 iki 24 puslapių, taigi jos perpus ar net dviem trečdaliais yra mažesnės apimties), lentelėje pateikti ir procentai – kokį procentą minėti atvejai sudaro atsižvelgiant į atvejus be minkštumo ženklo. Matyti, kad minkštumo ženklas tirtose pozicijose *Prisiwertime* vartojamas labai dažnai, 70–80 %, o kitose knygelėse – tik po kelis ar keliasdešimt procentų (ypač retai po <g>). Apskritai galima konstatuoti, kad *Prisiwertime* minkštumo ženklas prieš *e* tipo balsius dėtas dažniau ir po kitų priebalsių.

Dar vienas išskirtinis rašybos bruožas – formos su diakritiniais akūto ir cirkumflekso ženklais⁴³. Dažniausiai vartotas akūto ženklas, keliais atvejais uždėtas stogelio formos cirkumfleksas. Iš viso pastebėti 23 atvejai, iš kurių daugiausia (10) yra su daiktavardžių galo <é>, pvz.: *pujkisté* 12, *nieprietelisté* 12, *matoné* 22, *tejsibé* 26. Čia prišlyja ir įvardžių, skaitvardžių formos su neįprasta galūne: *kuré* ‘kuri’ 22(2×), 24, 31 (plg. ir minėtas Biblijos citatose redaguotas *kuré* 17, *kure* 14, taip pat kitus atvejus be kirčio *kure* ‘kuri’ 13(2×), 17, 20, *kurie* 31⁴⁴); *Jé* ‘ji’ 24 (plg. *je* ‘ji’ 18, 23[2×]), o *ji* nevartota; parašymas *je* dažniausiai vartotas ir kaip ‘jie’); *abedwé* ‘abidvi’ 25 (yra ir *dwi* 4). Akūtas vartotas ir neatvirame žodžio gale, plg. *žodžiéjs* 9. Keletas pavienių formų buvo su diakritikais žodžio šaknyje, kamiene: *griékajs* 27, *griésznikas* 23, *niedespiéczniesnios* 13, *bédnq* 16, *Szwéntu* 4, *Nieprisiwértes* 12, *nôg* 14, *pér* 20. Pavienėse veiksmažodžių formose dėtas stogelis: *wéda* 13, *isztêsia* ‘ištiesia’ 25 (dar plg. ir *Bt* citatoje perdirbtą formą *nie užgênsta* 17). Matyti, kad diakritikai vartoti ne kirčio vietai žo-

⁴³ *Nusidawimo* pirmajame rišlaus teksto puslapyje yra pavartota viena forma su graviu: *pasizûrejes* 3. Veikiausiai tai atsitiktinis atvejis, spaudos klaida. Dar plg. išn. 46.

⁴⁴ „Taisyklinga“ forma, kuri *Prisiwertime* tepavartota keturis kartus.

dyje žymėti. Gali būti, kad jie nemažoje dalyje formų dėti spontaniškai, neišmanant ir tik formaliai mėgdžiojant *Bt* ir Mažosios Lietuvos raštijos parašymus (plg. *Bb1735* ST pasitaikantį *bėdnas, šwėntas, wercziantĩ; Bt¹, Bt² nóg, pér* su veiksmoždziais ir kt.). Kaip minėta anksčiau, citatose iš *Bt¹, Bt²* išlaikyta dalis vartotų kirčio pavidalo diakritikų, keliais atvejais net pridėta papildomai. O atviraime gale žymimą <é> *Prisiwertimo* rengėjas, matyt, bandė apibendrinti kaip specialią (redukuotą) galūnę moteriškosios giminės vienaskaitos vardininkui. Tai, kad ir dalis formų su mums dabar, kaip ir kėdainiškiams, įprastu galūnės trumpuoju [i] buvo taip pažymėtos, galėjo lemti panevėžiškių šnektose čia tartas redukuotas, neaiškios kokybės murmamasis garsas [ɛ]. Be to, formos *je, dve*, kurios liudija paplatėjusį [i], skatina manyti, kad *Prisiwertimo* kalbą bus smarkokai veikusios ir vakariau Biržų buvusios šiaurės panevėžiškių šnektos⁴⁵.

Prisiwertime Kėdainių varianto tradiciją menančius senuosius nosinius garsus mėginta žymėti junginiais su *-n*⁴⁶, pvz.: *grinžk 21, atsigrinžo 22, atsigrinžes 4, apsigrinžsi 18, sugrinžymą 5, 20* (su *-grinž-* iš viso 21 atvejais)⁴⁷; *pažinsta 7* (*pažins-* 10×); *kenstu 39; nusiganstumej 16, iszganszcziu 24*, plg. ir Biblijos citatoje pataisytą *nusiuns 17*. Dažniausiai šitaip rašyta veiksmoždžių, rečiau jų vedinių, šaknyse. Tiesa, tokiu būdu gana dažnai žymėtas ir įvardžių *jis* bei *kuris* galininkas: *jin ~ jį* (25×; formų be *-n* mažiau: *ji 'jį'* 14×), *kurin ~ kuri* (5×; formų be *-n* daugėliau: *kuri 'kuri'* 7×)⁴⁸. Tokia rašyba kitiems tirtiems tekstams visiškai nebuvo būdinga. Galbūt tai buvo originali *Prisiwertimo* rengėjo idėja⁴⁹, įgyvendinta tik iš dalies – ji galėjo kilti matant tas veiksmoždžių formas, kurių buvusių nosinių refleksai kaitaliojosi su junginiais su *-n*, plg. *pažįsta – pažinti, kęsti – kenčia, išsigąsti – išsigando* ir pan., nors šitaip visų formų ir negalima interpretuoti (pvz., *grįžk, kuri, jį*). Kita vertus, *Prisiwertimo* rengėjas minėtai

45 Žr. Zinkevičius 1966, 66t.; Kačiuškienė 2000, 28. Ar panašiai su nekirčiuoto *u* paplatėjimu yra susijusios iliatyvo formos *dangoun 8(3×), danguon 19*, sunku nuspręsti – lauktinios formos būtų su <o>, ne su <ou> ar <uo>.

46 Įdomu, kad *Nusidawimo* pirmuosiuose dviejuose puslapiuose (3, 4) pavartotos penkios formos su <u>: *kitu saenu* 'kitą seną' 3, *anu žiemu* 'aną žiemą' 3, *wienu* 'vieną' 4. Čia nosinėmis raidėmis mėginta žymėti rytų aukštaičių šnektų nosinių refleksus. Tačiau tolesniuose puslapiuose šios grafemos nebevertotos. Matyt, sumanymo atsisakyta.

47 Vieną kart pasitaikė ir *sugryža Pr 28*.

48 Vardažodžių acc. sg. galūnės rašytos įprastai – <a>, <ę>.

49 Vietoj buvusių nosinių kartais junginiai su *-n* rašyti ir XIX a. žemaitiškuose tekstuose.

Tai iš dalies lėmė ir nosinių balsių refleksai su *-n* kai kuriose žemaičių šnektose (pvz., Dionizo Poškos, Lauryno Ivinskio, Motiejaus Valančiaus gen. pl. formos su *-un* *dobilun, anun, kitun, jun* [žr. Palionis 1995, 206t.], Valančiaus *nedrensu ~ nedrėsu* 'nedrįstu' VI 13, *wiskan ~ viską* VI 18, *szęn ~ šią* VI 35, *kąn ~ ką* VD 9, VI 5, 16), ir polifoniniai rašmenys, kurti norint įtikti įvairių tarmių atstovams, plg. Simono Daukanto *essantes, gęmbele* (Subačius 2021, 454t.) bei Valančiaus *drąnsibę* VD 4, *rejkiesęnt* VI 11, *kąmbarius* VI 18 su <ąn>, <ęn>, <ąm>, <ęm>, taikytais ir buvusiems nosiniams, ir dvigarsiams žymėti (dėl Daukanto ir Valančiaus bendradarbiavimo žr. Subačius 2021, 596). Tačiau šie žymėjimai mažai tesutapo su minėta *Prisiwertimo* rašyba.

parašymais su *-n* galėjo savaip mėginti atstoti nosines raides <ĩ> bei <ų>, kurių nebūta to meto Lietuvos spaudiniuose (iš dalies ir dėl ribotų spaustuvų galimybių); o keli parašymai su <an>, <en> vietoj tradicinių <a>, <ę> galėjo rodyti sąmoningą ar nesąmoningą savitos nosinių rašybos plėtimą, taikymą visiems atvejams.

Dvigubos raidės, tipiškas ML raštijos bruožas, kuris siektas išlaikyti iš ML perimtoje *Prisiwertimo* giesmėje (žr. anksčiau), pagrindiniam veikalo tekstui beveik nebuvo būdingas. Fiksuotos tik kelios atsitiktinės formos: *Ewanggeliej* 11, *anno* 'anuo' 8, *nie tikkis* ~ netikis 19–20, *essi* 21. Formos su *wiss-* pavartotos aštuonis kartus, tačiau šiaip jau *Prisiwertime* vyravo parašymai *wis-*. Akcentuotina, kad likusiems leidiniams taip pat buvo būdingos kai kurios formos su dvigubomis raidėmis, tačiau jų vartosenos tendencijos nesutapo su *Prisiwertimo*. Štai likusiose knygelėse, priešingai nei *Prisiwertime*, vartotos tik formos su *wiss-*, *mannę(s)* (*Prisiwertime* *mannę[s]*) visai nefiksuota); vyravo praes. 2 sg. *essi*.

3.2. KALBOS YPATUMAI. *Prisiwertimas* skiriasi nuo kitų keturių knygelių ir tam tikrais kalbos ypatumais. Ypatingesnių formų yra ir *Prisiwertime*, ir likusiuose veikaluose.

Prisiwertime nepasitaikė specifinių tariamosios nuosakos 1 asmens formų su baigmeniu *-čiu*, kuris būdingas visoms kitoms tirtoms Močiulskio knygelėms⁵⁰, pvz.: *buciu* W 12, A 10, *bucziu* N 12, *buczu* Gr 15 (pakoreguota giesmės forma), *gałecziu* W 14, Gr 6, *numircziu* N 4. Šiaip jau tokias tariamosios nuosakos formas turi žemaičiai⁵¹, tačiau pasitaiko ir panevėžiškių plote, tariama [-č'ɔ]⁵².

Prisiwertime nevirtotos ir sangražinės veiksmažodžių formos su žodžio galo sangraža *-se*, kuri kitose knygelėse pasitaikė šalia įprastosios *-si*: *artinase* W 16, *atsirądase* W 11, *stojose* A 3, 11, *atsisweykinase* N 5, *didinase* N 6, *dziaugdawase* Gr 9. LKA III (Nr. 95) duomenimis, gretutinės formos su *-se* vartotos dalyje pietų panevėžiškių šnektų apie Krekenavą, Ramygalą, Jotainius, Taujėnus ir pan. Šiaurės panevėžiškiai sangražines formas trumpina ir taria su minkštu [-s'] po priešakinės eilės ar supriešakėjusių balsių, kartais ir po užpakalinės eilės balsių⁵³. Taigi *Wartojmo*, *Atsiminimo*, *Nusidawimo*, *Gromatos* rengėjas veikiausiai dvejojo dėl gale buvusio redukuoto balsio kokybės ir sangražos dalelytę apiformino dvejopai: *-si* bei *-se*.

Išskirtinesnių galinių balsių redukcijos ženklų būta ir *Prisiwertime*. Regis, būtent dėl panevėžiškių neaiškaus, vos girdimo garso žodžių gale šiame veikale prikurtą keistokų, LKŽ duomenimis, niekur nevartojamų veiksmažodžių asmenuojamųjų formų, pvz., praes. 3 formos su *-o* vietoj LKŽ nurodyto mums įprasto *-a*: *paleko* 'palieka'

50 Jų giesmėse, perimtose iš kitų leidinių, Biblijos citatose, žinoma, pasitaiko ir kitokių formų.

51 Zinkevičius 1966, 363.

52 Gali būti kilusi iš *-č-io* (žr. Zinkevičius

1966, 363). Tiesa, LKA III, Nr. 103 tokios formos nėra užfiksuotos, Biržų, tolesnių šiaurės panevėžiškių šnektose vyrauja sutrumpintos formos, pvz., *būč'*.

53 LKA III 98.

4, 13 (ir kt., iš viso 13×), *nie mirszto* 'nemiršta' 17 (taisyta iš *ne miršta Bt*¹ 76), *priejno* 'prieina' 33⁵⁴; formos su lauktinomis afrikatomis arba be jų: *wejzdia* ~ *veizdi* 27, *nie pameczia* ~ *nepameta* 22, *nie pamecz* 'nepameta' 20; praes. 2 *giejdzi* 'geidi' 36, *werczi* 'verti' 20. Veikiausiai ir praet. 2 forma *ragaujej* 'ragavai' 36 sudaryta klaidingai įvertinus redukuotą galo dvibalsį. Tyrėją stebinančią (sukurta?) daiktavardžio dat. sg. *Wieszpatem* (pastebėti šeši atvejai; dabartiškas *Wieszpacziui* – 2×) galūnę iš dalies taip pat galėjo nulemti redukcija, jei senesnė šnektos dat. sg. forma buvo *Viespati (ar *Viespatie); papildomai čia galėjo prisidėti analogija su įvardžių ar būdvardžių dat. sg. m. –*am* (plg. *pačiam*).

Prisiwertime sangražinės bendratys vartotos su baigmeniu *-ties* (*stoties* 3, *wiloties* 4, *didzioties* 16, *majnities* 20, *desties* 24, *tejsinties* 30, *storoties* 31⁵⁵; su *-tis* tepasitaikė vienintelė forma *turetis* 13), o likusiose knygelėse – tik *-tis* (*stotis* W 5, *linksmintis* W 19, *saugotis* N 11, *melstis* N 18, *skubintis* A 3, *storotis* A 11, *dziaugtis* Gr 3, *melstis* Gr 6).

Be to, *Prisiwertime* teiktas tik prievoksmio ar dalelytės *tejp*, *tejpo*, *tejpojag*, *tejpajeg*, *tejpag* (apie 50 atvejų) variantas su *ei*. Kituose veikaluose būta įvairovės, tačiau dažniau vartoti variantai su *ai* (panašiai ir *Bt*), pvz.: *Wartojmo taip(o)* (38×); *teypag* bei *teypaieg* 14×; *Nusidawimo taip(o)* 21×; *teypag* 12×; *Atsiminimo taip(o)* bei *tajp(o)* 8×; *teypag* kartu su *tejpag* ir *teipag* 5×; *Gromatos taip(o)* 10×; *teypag* bei *tejpag* 4×.

3.3. HIPERNORMALIZMAI. Kad *Prisiwertimo* rengėjas tikrai nebuvo Močiulskis, paremia dar vienas skiriamasis tekstų kalbos bruožas – hipernormalizmai. Jie susiję su rengėjų nuostata palaikyti vidurinio varianto tradicijas, nepaisant dominuojančių rytų aukštaičių šnektų. Juk Lietuvos kalvinistų centru buvo tapę Biržai, nebe Kėdainiai. Galima numanyti, kad leidinius rengė Biržų krašto autoriai. Visuose tekstuose vienur kitur pasitaikė rytų aukštaičių [un], [um], [in], [im], atitinkančių Kėdainių [an], [am], [en], [em], pvz.: *kuntribej* Pr 3, *umžina* Pr 15, *dunguieis* W 15, *tumsibeje* W 19, *runkas* N 6, *giwintoiey* N 12, *lungu* A 7, *skumba* A 11, *palingwintą* Gr 9.

Rytų aukštaičiams būdingų senųjų nosinių atitikmenų pastebėta daug mažiau, pvz.: *nusigustumej* ~ *nusigastumei* Pr 16, *nusigundis* ~ *nusigandęs* Pr 5, *ku* ~ *ką* W 3, *užgimis* ~ *užgimęs* W 14, *kusneli* ~ *kąsnelį* N 3, *drusas* ~ *drąsas* N 6, *kuri* ~ *kurią* A 7, *apgriža* ~ *apgrežė* Gr 11, *atejis* ~ *atėjęs* Gr 11. Kad kėdainietiška nosinių garsų žymėjimo tradicija to meto reformatams buvo labai svarbus ir išlaikytinas raštijos bruožas, rodo gausūs hipernormalizmai, tiksliau, hipervidurietybės⁵⁶.

54 Kita vertus, dvi paskutinės formos galėjo būti ir korektūros klaidos – *nie mirszto* – tai vienintelis veiksmožodžio *mirti* praes. 3 formos pavartojimas (plg. tik su *-sta pažinsta*; *nie truksta*), o šalia *priejno* viena kartą pavartota ir *priejna* Pr 32.

55 Vieną kartą pasitaikiusi forma su *-tes graudentes* 8 laikytina korektūros klaida. Dėl *-ties* interpretavimo žr. 2.1.1.

56 Giedrius Subačius tirdamas žemaičių raštiją operuoja *hiperaukštaitybės* terminu. Šis terminas tiriant aukštaitiškus kalvinistų

Wartojmo, Atsiminimo, Nusidawimo ir *Gromatos* tekstų hipervidurietybės sutampa. Viena iš dažnesnių hiperkorekcijų yra vyriškosios giminės instr. sg. formos su *-ą* vietoj reikiamo *-u*, pvz.: *su szirdingą praszimą* W 12, *su piktą norą szirdije* W 14, *su Joniuką* N 3, *su didzią dziaugsmą* A 7, *su [...] drusumą* A 14, *su linksmą wejda* Gr 5.

Retesni ir labai specifiniai hipernormalizmai yra formos su *-ęs, -ąs* vietoj būtojo kartinio laiko dalyvių nom. sg. f. *-us(i)* ar net padalyvio *-us*: [*Moczia*] *nupirkąs* N 5, [*Pabejgęs*] [*moczia*] N 5, [*Margajte ...*] *iszgirdęs* N 7, 10, 17, [*Aniuta...*] *neisztaręs* N 10, [*pawasara*] *uzustojęs* Gr 7, *Akis Paetruka pradeja žibet del dziaugsmą iszwidęs tą jam brangią* *Knigą* A 7. Numanytina, kad moteriškosios giminės dalyvių *-us(i)* (ar padalyvių *-us*) buvo klaidingai palaikytos esančios su rytų aukštaičių nosinių refleksais (ryt. a. [ū] <u> atitinka buvusį v. a. [ą] <ą>), taigi klaidingai atstatyta „vidurietiška“ forma su *-ąs*. Bet, matyt, daugeliu atvejų tokios „kietos“ galūnės skambėjo labai keistai, nenatūraliai, ir imta keisti galūne *-ęs*, sutampančia su kėdainiškių vyriškosios giminės praet. dalyvių galūne.

Dar pasitaikė ir formų su acc. sg. (gen. pl.) galūne *-ą, -ę⁵⁷* vietoj turėjusios būti Kėdainių tradicijos *-ų, -į*, pvz.: *łangielą* Gr 3, *werkianczią* [*berniukelį*] N 6, *seakmą* [*meatu*] ~ *sekmą* [*metų*] Gr 4, [*ij*] *werkianczią* Gr 11, [*berniuką,*] *kurią* Gr 11. Galbūt šio tipo hipervidurietybės yra ir *brangią* [*Diewą*] N 13, *brangią* [*Iszganitoją*] N 15, *tamsią* [*łangielą*] Gr 3, nors šie būdvardžiai galėtų būti aiškinami tiesiog kaip *ja* kamieno formos⁵⁸.

Prisiwertimui šios minėtos hipervidurietybės nebuvo būdingos. Šio veikalo hiperkorekcijos galėtų būti nebent prieveiksmių formos su *-en*, atitinkančios bk *-yn*: *stiprien* ~ *stipryn* 24, *stipren* 34, *didien* ~ *didyn* 24⁵⁹, jei manytume, kad *-in* buvo klaidingai sutapatinta su rytietybe *in* ir dirbtinai suvidurietinta į formas su *-en*. Vis dėlto gal tikėtinau būtų manyti, kad šios formos tiesiog mėgdžiojo kai kurių iliatyvų baigmenį, plg. *szirdien* 10, 11, 15, 28 (yra ir *szirdin* 28); *ugnien* 11(2×), – pastarąsias formas būtų galima interpretuoti arba kaip *ē* kamieno iliatyvus⁶⁰, arba kaip atspindinčius nekirčiuoto [i] paplatėjimą dvigarsyje vakariau nuo Biržų esančiose šiaurės panevėžiškių šnektose⁶¹.

tekstus yra per platus, todėl čia pasitelktas naujas terminas – *hipervidurietybė*, – apibrėžiantis klaidą, atsiradusią siekiant išvengti biržiečių šnektų (ar kitų rytų aukštaičių šnektų) formų ir perdėtai paisyti vidurinio varianto (kuris remiasi vadinamųjų vidurio aukštaičių, viduriečių šnektomis) normų.

⁵⁷ Rašoma <ią>, po <l> – <ą>.

⁵⁸ Rytų aukštaičių šnektoms būdingas būdvardžių kamienų svyravimas, mišimas (žr. Zinkevičius 1966, 274); dar plg. *grazą* *dangu* N 4 ir *grazas* *dayktas* Gr 10.

⁵⁹ Įvairiose XX a. šiaurės panevėžiškių šnektose fiksuota tik *aukšti'n* (Spirakiai) LKT 260, *seni'n* (Stumbriškis) LKT 273, *žemi'n* (Šukionys) LKT 272.

⁶⁰ Rytų aukštaičių šnektose dažnai būna suplakami *i* ir *ē* kamieno vardažodžiai. Matyt, tai atspindėjo ir minėti tekstai, plg. taip pat *Nusidawime* vieną kartą pavartotą *szirden* 12. Tiesa, pasak Zinkevičiaus (1966, 245t., 231), daugelyje panevėžiškių šnektų taip nėra įvykę.

⁶¹ Žr. Zinkevičius 1966, 66.

4. APIBENDRINIMAS. Manytina, kad *Prisiwertimo* rengėjas nebuvo Aleksandras Rapolas Močiulskis. Tai įrodo tirtų tekstų rašybos ir kalbos skirtumai: *Pr* minkštumo ženklo dėjimo tendencijos prieš <e>, specifinė grafema <é>, buvusių nosinių žymėjimas junginiais su -n; sangražinės bendratys su -ties; Močiulskio knygelių – cond. 1 sg. formos, v. formų sangražos dalelytė; tam tikrų tarnybinių žodelių variantai, nesutampantys hipernormalizmai (hipervidurietybės) bei Biblijos citatų ir giesmių redagavimo bruožai. Tam tikros *Prisiwertimo* kalbos ypatybės liudija, kad teksto rengėja, kitaip nei Močiulskį, veikė ne tik Biržų, bet ir tolesnės, į vakarus nuo Biržų esančios šiaurės panevėžiškių šnekos. Be to, *Prisiwertime* yra daug daugiau savitų, kitur nefiksuotų (sukurtų?) morfologijos formų, kurios netiesiogiai atspindi panevėžiškiams būdingą galūnių redukciją ir jos sąlygotą rengėjo dvejojimą, blaškymąsi dėl kai kurių parašymų.

Kitų tirtų veikalų rašyba bei kalba turi daug bendrų bruožų, jie neabejotinai rengti vieno asmens, veikiausiai istorijos šaltiniuose nurodyto Močiulskio. Šio kunigo rengtų knygelių hiperkorekcijos liudija jo, kaip ir daugelio to meto kalvinistų, nuostatą palaikyti tradicinio Kėdainių rašomosios kalbos varianto normas, nors reformatų centru buvo tapę Biržai. Labiausiai stengtasi atsisakyti rytietišku nosinių refleksų. Ši ypatybė suvokta kaip ryškiausias Kėdainių varianto bruožas ir skirtumas nuo biržiečių šnekos. Kad būtent vidurietiški nosinių refleksai buvo svarbus požymis ir kitiems reformatams, rodo ir ankstesnių autorių, pvz., Mykolo Cerausko, tekstai.

Visi penki tirti leidiniai veikiausiai nėra originalūs veikalai, nors kol kas konkrečių šaltinių rasti nepavyko. Tikėtina, tai vertimai iš lenkiškų ar vokiškų tekstų (tam tikros jų nuorodos galėtų būti įdėtos iliustracijos, ypač su įrašais lenkų ir vokiečių kalbomis). Nustatyta, kad gausios knygų citatos iš Biblijos imtos iš 1701-ųjų *Bt¹* (o gal ir vėlesnio ir dėl to prieinamesnio jo perleidinio *Bt²* 1844 m.) ir iš ML nuo 1735-ųjų leistos Biblijos ST vertimo (bent dalyje tirtų veikalų pasinaudota pirmuoju, 1735 m., leidimu).

Atlikti tyrimai leido patikslinti leidiniuose įdėtų giesmių šaltinius. Giesmės nebuvo originalios: viena naujai versta remiantis Friedricho von Lehro eilėmis *Spruch von der Bibel*, kitos – perimtos iš ankstesnių lietuviškų veikalų: 1845 m. kalvinistų giesmyno bei kelių ML leidinių (ypač iš liuteronų oficialiojo giesmyno). Labai savitas yra vienos *Prisiwertimo* giesmės šaltinis – rimuotas maldos tekstas iš ML surinkiminkų parūpinto pietistinės Johanno Arndto maldaknygės *Rojaus darželis* vertimo (tikėtina, 1845-ųjų leidimo).

Gana intensyvus ML liuteronų giesmių panaudojimas Lietuvos reformatų veikaluose buvo dar vienas aktyvesnio abiejų protestantų šakų bendradarbiavimo ženklas. Kad bendradarbiavimo reikia, konstatavo 1862-ųjų kalvinistų sinodas. Tai buvo svarbu Lietuvos reformatų bažnyčiai išlikti.

Literatūra ir šaltiniai:

- ABC KNIGĖLA DEL MAŽU WAIKU, NITTOJOY ISZSPAUSTOS PAS KNIG-DRUKORU J. F. STEFFENHAGENA. METUOSE PONA MDCCCLXI.
- AMBRAZAS, SAULIUS, 1993: *Daiktavardžių darybos raida 1*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- AMBRAZAS, SAULIUS, 2000: *Daiktavardžių darybos raida 2*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- [ARNDT, JOHANN,] 1727: *Johann Arndts [...] Paradies=Gärtlein [...], Magdeburg, Druckts Christian Leberecht Faber.*
- Atsiminimas, A* – [Aleksandras Rapolas Močiulskis,] *Atsiminimas da geroje adijnoje*, Rigoje, 1863. Druck von Fr. Klöppel in Eisleben.
- BALEVIČIUS, HENRIKAS, 1857: *KIELAWIEDIS apwaykszcziajuńcziem paminktu IŻGANITAJAUS MUSU [...], WILNIUY. KASZTU IR SPAUSTUWIEY JUOZAPA ZAWADSKIA.*
- BAUBLYS, ARŪNAS, 2017: „Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios sinodo pradinio švietimo politika 1832–1863 m. Parapinių pradžios mokyklų raidos bruožai“, *Mokslo ir tikėjimo dialogai. Tiltai. Priedas: Mokslo darbai* 47, 35–62.
- Bb1735 – BIBLJA, tai est: Wiffas Szwentas Ráftas, Séno ir Naujo Testamento [...]* Karaláuczuje, 1735. Ráftais išspáuftas pas Jona Endriki Artunga [...].
- Bb1755 – BIBLJA, esti: Wiffas Szwentas Ráftas, Séno ir Naujo Testamento [...]* Karaláuczuje, 1755. Randamas pas Pilippą Kristupą Kanterą.
- Bb1816 – BIBLIA, tai est: Wiffas Szwentas Ráftas, Séno ir Naujo Testamento [...]* Karaláuczuje, 1816. Ráftais išspáuftas pas Endriki Degen.
- Bb1824 – Naujas Testamentas [...]* Tilžeje, 1824. Ráftais išspáuftas pas Endriki Poft. *Pridejimmas naujam Testamentui [...]* Tilžeje, drukawotos prie Endrikio Post.
- BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1990: *Aleksandrynas. Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XIX amžiai*, Vilnius: Sietynas.
- Bt¹* – [Samuelis Bitneris,] *NAUJAS TESTAMENTAS WIESZPATIES MUSU JEZAUS KRISTAUS [...]*, Drukawójo arba ifzłpaudé Spáuftuwoj Reufnéro Karalaučiuj', Métu M DCCI. (Internetinis leidinys: *Samuelis Bitneris, Naujasis Testamentas, 1701, perrašą ir konkordancijas parengė Ona Aleknavičienė, Jurgita Venckienė, Vytautas Zinkevičius*; Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007–2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- Bt²* – [Samuelis Bitneris,] *Naujas Testamentas Wiespaties mufu JE3aus Kriftaus [...]* Drukawójo arba išspáude Spáuftuwoj Mitaujo, métu 1844.
- Gromata, Gr* – [Aleksandras R. Močiulskis,] *Gromata Naszlaitela ing sawa miela Iszganitoja* Rigoje, 1865. Druck von Fr. Kloeppe in Eisleben.
- GUDLIAUSKIENĖ, DALIJA, 2014: „Prisimenant Bažnyčios dvasininkus. Superintendentas kunigas Aleksandras Rapolas Močiulskis (1790–1866)“ (www.ref.lt/tikejimas/2014-02-28-15-30-11/1037-kun-aleksandras-rapolas-mociulskis).

- KABAŠINSKAITĖ, BIRUTĖ, 2019a: „Katekizmo pokyčiai XVIII–XIX a. pradžios lietuviškoje kalvinistų raštijoje“, *Alt* 21, 145–162.
- KABAŠINSKAITĖ, BIRUTĖ, 2019b: *XVI–XVIII amžiaus lietuviškų kalvinistų giesmynų kalba: redagavimo istorija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- KAČIUŠKIENĖ, GENOVAITĖ, 2000: „Nekirčiuotų i / u ir ę / ų vartojimas Joniškėlio ir Pakruojo apylinkių rišliuose tekstuose“, *Baltu filologija* 9, 25–31.
- Kancionolas, Kanc – Kancyonolas, tey east’*: *Knigos Pfolmu ir Giesmiu* [...] Nitojoy. Išspausintos pas Knig=Drukoru I. F. Steffenhagena. Metuofo Pona MDCCCXLV.
- [KEBERIS, KAROLIS GOTARDAS, 1832]: *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmjū=Knygos* [...] Karalāuczje, Išspāufotos karališkoje Knyg=Drukkawonėje Artungo.
- KN – Knyga nobažnystės krikščioniškos. 1653. Faksimilinis leidimas*, parengė Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- KREGŽDĖ, JOKŪBAS, 1978: *Lietuvos reformatų raštija. Istorinė apžvalga*, Chicago: Devenių kultūrinio fondo leidinys Nr. 4.
- KurP – [Władysław Kurnatowski,] PIOSENNIK Z MODLITEWNIKIEM to jest: Zbior Pieśni swiętych* [...] Drukowano u Hartunga w Krolewcu Pruskim Roku 1810.
- KURŠAITIS, FRYDRICHAS, 1841: *D. Mértino Lutėraus mažāfis Katgifsas*, Königsberg: Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerei.
- KuršG – Pagėrintos Giesmjū=Knygos* [...] *iš Naujo pėrweizdėtos per F. K.*, Königsberg Hoff-Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerei [1843 ar 1845].
- KuršG III – Trecioji Dalis Giesmjū Knygū* [...] *F. Kuršatis* [...], Königsberg. Druck und Verlag der Hartungfchen Buchdruckerei. 1857.
- LB I – Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969.
- LB II 1 – Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1861–1904, 1. A–P*, Vilnius: Mintis, 1985.
- LB II 2 – Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1861–1904, 2. R–Ž*, Vilnius: Mintis, 1988.
- LEHR, FRIEDRICH VON, 1818: „Spruch von der Bibel“ („Wo keine Bibel ist im Haus“), *Wünschelruth* 3, 9.
- LICHODZEJAUSKAS, TADAS, 1841: *GAILUS ATMINIMAS TIEYSINGA GIWIENIMA* [...], WILNIUY, SPAUSTUWIEY KUNIGU MISSIONORIU UNT KAĖNA IŽGANITOJAUS.
- LKA I–III – Lietuvių kalbos atlasas 1–3*, rengėjai Saulius Ambrazas, Elena Grinaveckienė, Aldona Jonaitytė [ir kt.], Vilnius: Mokslas, 1977–1991.
- LKT – Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*, red. Elena Grinaveckienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.
- ML – Mažoji Lietuva.
- NAVICKIENĖ, AUŠRA, 2010: *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- NT – Naujasis Testamentas.

- Nusidawimas, N* – [Aleksandras R. Močiulskis,] *Nusidawimas biedna Joniuka*, Rigoje, 1863. Druck von Fr. Klöppel in Eisleben.
- PALIONIS, JONAS, 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- PALIONIS, JONAS, 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- PRAŠMANTAITĖ, ALDONA, 2003: „Lietuvos evangelikų bažnyčių istorijos bruožai XIX a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, sud. Arthur Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 163–230.
- Prisiwertimas, Pr – Prisiwertimas grieszna žmogaus ing Dlewa*, Rigoje, 1863. Druk Fr. Kloeppela w Eisleben.
- RAP – Violeta Meiliūnaitė, Vida Marcišauskaitė, *Rytų aukštaičiai panevėžiškiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- RD – *Jono Arndto [...] Rojaus darželis [...] Karaláuczuję Mete 1845. Išpáuftas Karališkoj’ Knyg Drukkawonej’ Artungo.*
- Rojaus darželis 1807 – Jono Arndto [...] Rojaus darželis [...] Karalaučzuję Mete 1807. Išpauftas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo.*
- SCh – *Der Singende Chrifft [...] Königsberg / Anno 1730. Gedruckt und verlegt durch Joh. Friedr. Reußner.*
- SMETONA, ANTANAS, 2004: *Rankraštinė K. K. Daukšos gramatika* (daktaro disertacija), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- SMOLSKIS-SMALSTYS, MYKOLAS, 1823: *UWOGOS APIE IŻGANIMU DUSZIOS [...] WILNIUY Drukarnioy Szwinta Kazimiera Kunigu Missionoriu.*
- ST – Senasis Testamentas.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1992: „Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas“, *Baltistica* 27(1), 56–69.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2021: *Simono Daukanto Sankt Peterburgo ortografija (1834–1846)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- ŠERNAS, TOMAS, 2015: „Evangeliko tapatybė: konfesinė atmintis ir bažnyčios politikos pagrindai 1“ (www.ref.lt/istorija/415-evangeliko-tapatybe-konfesine-atmintis-ir-baznycios-politikos-pagrindai-i-dalis).
- [ŠIMELPENIGIS, ADOMAS FRIDRICHAS, 1776]: *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giefmjū=Knygos [...] Karaláuczuję, Išpáuftos karališkoje Knyg=Drukkawoneje Artungo.*
- VD – [Motiejus Valančius,] *PAMOKIMS APEJ SAKRAMĘNTĄ DIRMAWONES*, Wilno: Drukarnia A. Marcinowskiego, 1850.
- VI – [Motiejus Valančius,] *ISTORIJE SZWĘNTA SENOJE ISTATIMA, WILNUJ*: Spauستuwieje Jozapa Zawadzka, 1852.
- Wartojmas, W* – [Aleksandras R. Močiulskis,] *Wartojmas arba meginimas patis sawę*, Rigoje, 1863. Druck von Fr. Klöppel in Eisleben.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.

Birutė Kabašinskaitė

THE CONFLUENCE OF THE WRITING OF EASTERN,
CENTRAL LITHUANIA, AND LITHUANIA MINOR IN REFORMER
BOOKS ON RELIGIOUS DIDACTICS FROM 1863 TO 1865

Summary

The article looks into five books on religious didactics published by the Calvinists in Eisleben in 1863–1865: *Atsiminimas da geroje adijnoje*, *Nusidawimas biedna Joniuka*, *Prisiwertimas grieszna žmogaus ing Dieuą*, *Wartojmas arba meginimas patis sawę* and *Gromata Naszłaitela ing sawa miela Iszganitoja*, which bibliographers and historians claim to have been written by Alexander Raphael Moczulski. A textological analysis has revealed *Prisiwertimas* not to have been drafted by Moczulski. This is evidenced in the differences in the spelling and the language of the texts covered by the analysis, the mismatched hypernormalisms, and the specific characteristics of the edits made to Biblical quotes and hymns. Certain qualities of the language in *Prisiwertimas* demonstrate that, unlike Moczulski, the editor of this text was under the influence of both the subdialect of Biržai and the subdialects of the northern Panevėžys region further to the west. Furthermore, *Prisiwertimas* features a much larger number of unique morphological forms not recorded elsewhere, which indirectly reflect the typical truncation of the ending of the Panevėžys subdialect and the resultant uncertainty on the editor's part with regard to how certain parts of the text were to be written.

The spelling and the language of the rest of the tracts covered by the analysis have a lot in common: without a shadow of doubt, they were drafted by the same person, as likely as not Moczulski. The hypercorrections that are present in the books edited by Moczulski suggest that, just like many Calvinists of the period, he was inclined to support the norms of the traditional Kėdainiai variant, even though by then the hub of Reformer activity had relocated to Biržai. Most efforts were focused on dropping the nasal reflexes of the East Aukštaitians.

It is probable that all five publications covered by the analysis are not original tracts, but rather translations from German or Polish, even though no specific sources have yet been discovered (some references could be evident in the illustrations to the texts, particularly those that have a caption in Polish or German). The ample Biblical quotations in the books have been found to have been adopted from *Bt¹* (or *Bt²*) and from the Lithuania Minor translation of the OT of the Bible that had been in circulation since 1735 (at least some of the tracts in question relied on the original 1735 edition).

The research has allowed for the sources of the hymns featured in the books to be updated. The hymns were not original: one of them was a new translation of Friedrich von Lehr's *Spruch von der Bibel*, others were adaptations of earlier Lithuanian tracts, such as the 1845 Calvinist hymnal, and several Lithuania Minor publications (in particular the official Lutheran hymnal). One hymn featured in *Prisiwertimas* has a very unique source: a rhymed text of a prayer from a translation of *Rojaus Darželis* (*The Garden of Eden*), a pietistic prayer

book by Johann Arndt (its 1845 edition, in all likelihood), which had been supplied by Lithuania Minor worshippers at home.

The rather intense use of Lithuania Minor Lutheran hymns in tracts by Lithuanian Reformers was yet another sign of vigorous collaboration between the two Protestant branches. The need for this collaboration was admitted by the Calvinist synod of 1862. It was critical for the continued existence of the Lithuanian Reformer Church.

BIRUTĖ KABAŠINSKAITĖ
Baltistikos katedra
Baltijos kalbų ir kultūrų institutas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
el. p.: birute.kabasinskaite@flf.vu.lt

Gauta 2022 m. sausio 22 d.